

ERDÉLYI MÚZEUM

XVI. kötet.

1899.

VIII. füzet.

A magyar nemzeti egyetem keletkezéséről.

(1790/1. 1825. 1848.)

(Első közlemény.)

Az egyes ember életében, valamint a nemzetek történetében találkozunk egyes kiváló jelentőségű pillanatokkal, a melyekben az eddigi fejlődésnek homályai egyszerre eltűnnek, bonyodalmainak számai kibontakozva nem sejtett harmoniában egyesülnek s a melyek a jövő fejlődésnek szilárd kiinduló pontjaivá, irányító megvilágítóivá válnak. A végtelen szellem érintkezik ilyenkor a végessel s ez érintkezésével fölkelti az egyes emberben épp úgy, mint a nemzetben *sajátos hivatásának, rendeltetésének s ezzel feltétlen értékének érzetét; jobb éniük, geniusunk szóval meg ilyenkor, s az ige, az eszme, minden alku nélkül testet követel.*

Nemzetünk életében ily magasztos jelentőségű 1790. és nevezetesen 1848. Akkoriban az eszmény, ekkor ennek elvi megvalósítása s megvalósításának szelleme ragyogott fel nemzeti életünk egén.

Az *összmonarchiát* hiába kívánja az absolutismus gyöngéd, puha kézzel, majd kíméletlen, felvilágosult köznapi észszel s kormányzati egy nyelvvel megvalósítani: e merénylet 1790-ben végre felrázza a nemzetet hypnotikus állapotából, a magyar nemzet magához tér, s természetében s történetében érvényesülő geniususa megszólal: protestál az ellen, hogy hazánk idegen kormánynak vagy népnek alattvalója legyen, s kívánja a szabad, a kormányzás formáiban *független*, sajátos consistentiájú és constitutiós Magyarországot, melyet a törvényes koronázott örökös király az *ország* törvényei és szokásai, nem pedig másoké szerint kormányoz.¹ Ez ország szabadságának és függetlenségének és így boldogulásának *alapfeltétele* pedig a *nevelés*, közelebb a *nemzeti és szabad nevelés*, mely immár

¹ L. 1790/1 X. t.-cz.

nem úgy, mint eddig a királynak reservált joga, hanem a *nemzetnek szent kötelessége*, oly kötelesség, melyet a *törvényhozás* útján teljesít.¹ A nemzet geniusa szólal meg ilyenkor, midőn a koronázási eskü tervezetének 22-ik pontja szerint a király esküvel fogadja, hogy sem ő, sem utódai soha sem fogják az ifjúság nyilvános nevelésének rendszerét saját teljhatalmukból meghatározni, sem bármely udvari comissionak vagy bármely udvari vagy külföldi hatóságnak alárendelni, hanem abban mindig az *országgyűléstől* megállapított *nemzeti nevelés* általános elvei szerint jár el; esküvel fogadja, hogy az országban és a mellékországokban semmiféle *idegen nyelvet* (th. a németet sem) nem fog bevezetni s a nemzetet nem fogja ennek tanulására kötelezni.²

S most, midőn a nemzetet saját souveraenitásának érzete hosszú idő után ismét áthatja s midőn immár nem tekint felfelé és kifelé, hanem *saját lelkébe*: most íme feltűnik *cultura-biztosító* hivatását immár teljesítve — *cultura-építő* jövő hivatása, — s az országgyűlés a kiküldött Regnicolaris deputatio hetedik szakosztályának, a deputatio litterariának közelebbi feladatául tűzi ki, hogy vegye szoros bírálat alá a Ratio educationist, készítsen javaslatot a haza ifjúsága számára ismét helyreállítandó közakademiákról és convictusokról, nemkülönb a számukra alapított ösztöndíjakról és alapítványokról; készítse el tervét a felállítandó *katonai tiszti akademiának* és a fokozatosan létesítendő tudományos akademiának; készítsen javaslatot a hazai nyelvnek, valamint a nemzeti cultura szempontjából szükséges nyelvek művelésére; nem különben tervezze a szabad művészetek, nevezetesen a szobrászat, festészet és hasonló művészetek fejlesztésére szolgáló akademiának tervezetét s végre a leányok nevelése érdekében felállítandó valamelyes intézetét. (L. 1790/1. LVII. t.-cz.) Így tehát már 100 évvel ezelőtt tűnt fel a cultureszmény ily körülhatárolt alakban; feltűnt, de ereje még nem volt a megvalósulásra. Az elmélyedést, valamint a kiemelkedést veszélyeztető *egyenlőség*, a vérben érvényesülő *testvériség* s az önkényt leplező *szabadság* eszméi előkészítették a világhódító útját, ki az embert csak eszközként tekinté; a világhódítót útjában megakasztó *szent-szövetség* pedig nemzetün-

¹ L. 1790/1 XV. t.-cz.

² Ez csak a tervezetben maradt.

ket egy atyáskodó, korlátolt gondolkozású rendőri kormányzással áldotta meg.

Bécsből gyakran idegenek által, kik százával nyertek indigenatust, kormányzott az udvar. A helytartó tanács mindinkább csak végrehajtó közeggé vált.

Szabad volt még íratokban is Magyarországot és annak alkotmányát gyalázní, de azt megvédeni nem; mert így akarta ezt az öszszmonarchia szolgálatában álló censura hatalma (L. az 1825/7. országgyűlés Acta 1055. és a Gravameneket a 207. ülésben). Még a törvény által a censura alól kivett vallásos könyvekre is kiterjeszté a censura figyelmét; s azokat nemcsak politikai szempontból, hanem az alattvalók üdvözülése szempontjából is megbíráta. Még a protestánsok is részesültek az atyai gondoskodás ez áldásában, a mennyiben őket a helytartó tanács meg akarja óvni egy oly dogmatikától, a mely szerinte a háromságot, a poklot és Krisztus menybe menetelét tagadja, s melyet, midőn a felekezeti hatóság nem intézkedik, egyenesen kitilt a protestáns iskolákból.¹ Természetes, hogy a katolikus alattvalók üdvéről ez atyáskodó kormány még inkább gondoskodik. — Keményen, büntetés mellett meghagyja az evangélikus lelkészeknek, hogy minden katolikus Istentiszteletükből utasítsanak ki (1840. márcz. 27. helytartótanácsi rendelet M. d. A. 537); a községi hatalom pedig erőszakkal ragadja ki itt-ott a kath. gyermekeket az ev. iskolákból (L. M. d. A. 5571); a városi és községi hivatalokból pedig, a községi autonomia daczára, számosabb helyen kizárják a protestánsokat (M. d. A. 526.); a bibliákat elkobozzák (M. d. A. 535.); azok árúsítását és behozatalát eltiltják, sőt még a családi szentélybe is behatol az atyáskodó királyi hatalom. Katolikus ember nem fogadhat gyermekei mellé evang. nevelőt. E beavatkozáshoz joga van a fejedelemnek, mert „ő Felségének a

¹ Severlay theol. dogmatikája volt ez. Az óvó intézkedések 1825. okt. 25-iki helytartó tanácsi felszólítás; a tiltó rendelet pedig 1826. márcz. 20. rendelet. L. Breznyik Selmecz története II. 289. Severlay Selmecezen tényleg átmege a dogmatikai tanszékről az egyháztörténetire; de 1827-ben Pozsonyba hivatva, Ammon kézikönyve szerint ismét a dogmatika tanára. A helytartó tanács egyenesen kiveszi a törvényes hatóságból a vallási könyvek censuráját, — a mennyiben ezt is a kir. censurának aláveti — még a heidelbergi kátét is. (Merle d' Aubigné 524.)

joga határtalan“. „Nem az atyák lehetnek a fejedelemnek, hanem a fejedelem az atyáknak bírója“.¹

Ily mindenre kiterjeszkedő gondviselésszerű atyáskodó uralkodás igen természetesen ellensége volt mind annak, mi az ország határkövein túl feküdt; igen természetesen féltette alattvalóit a külföld s nevezetesen a németországi egyetemek szellemétől. Hisz „külföldön veszedelmes principiumok terjedtek egyik főiskoláról a másikra, elszaporodott s mintegy közönséggé lett a Jacobinismus, Carbonarismus, kiknek céljuk az volt, hogy a vallást, uralkodó székeket és a constitutiokat felforgassák. Ezen veszedelemtől akarta Ő Felsége mind az evangélikusokat, mind pedig a hazát megkímélni“ (1825/7. orszgy. L. ülésében a pozsonyi praepost szavai). Ezért is tiltá meg O Felsége megújítva a régibb rendeleteket a törvény világos szavai ellenére a német egyetemek látogatását kezdetben Leipzig, Göttingen és Jena kivételével, végre egyáltalában minden német egyetem látogatását.

Ő Felségének ehhez jussa volt, sőt országló kötelessége volt, nehogy ezen gonosz bójölessen.² A protestánsokat sujtá e rendelet első sorban, mivel theol. intézetük volt ugyan, de nem theol. facultásuk; ez utóbbi sem önhibájuk miatt.³

A nemzeti nevelés eszméjének hatása alatt az ág. és helv. hitvallásnak közös, közvetlen Ő Felségéhez intézett s majd később a

¹ A pécsi káptalan követjének szavai. L. az 1825/7. orszgy. 50-ik ülésében febr. 7-én.

² Irom. II. 68. l. A XVIII. sz. harminczas éveiben találkozunk e tilalmakkal; az 1804., 1818. nov. 24-iki és az 1819. május 4-iki. Az utóbbi szerint az ok: ob politicum quendam et simul religionis fanaticum, qui se inter professores quoque evolvit.

³ Már 1808-ban merült föl az ág. és helv. h. evangélikus superintendentiák közösen több ízben már is (1781., 1791., 1797. és 1804., 1805., 1806.) tartott congressusokon egy közös prot. theol. facultás fölállításának indítványa s már 1809-ben kéri ki közösen febr. 13-iki ülésükkől egy emelkedett szellemű folyamodványban Ő Felségének engedélyét a facultás fölállításához. Válasz nem érkezik. 1810-ben a kerületi gyűléseken érvényesült aggályok miatt a congressus a concessiókra való tekintettel két ily facultás fölállítását kérelmezi (Debreczen és Pozsonyban) s kérelme közvetítőjéül fölkéri a nádort. Ez sem vezetett célhoz, sőt a bécsi kormány jobbnak látta magának a közös congressusnak a helytartó-tanács útján 1812-ben való betiltását. (L. „A felső oktatásügy Magyarországon“.)

nádor közvetítését is kikérő ama kérelmét, hogy állíthassanak fel theol. facultást — a király ignorálta s végre is azzal kívánta tárgyalanná tenni, hogy maga állított fel a magyarok számára theol. facultást — *Bécsben*.¹

Függés az udvartól, függés Bécestől s másrészt minden egyéni erő érvényesülésének megakasztása az egyes, a társadalmi és a nemzeti énnél: ez volt az atyáskodó kormánynak jelszava.

Ily gyámkodó kormányzás mellett az egyetem nem élhetett sajátos önálló feladatának. A kir. resolutio szerint „Az egyetemnek egyáltalában nem lehet feladata az, hogy tudósokat képezzen”.² Nem tanulmányozás az egyetem célja; az egyetem csak eszköz állami hivatalnokok képzésére. Hogy pedig ezek milyenek legyenek: e fölött az uralkodás szelleme dönt.

Ezért is *Bécestől függött* a magyar egyetem; ³ tanulmányi rendszere az austriai tanulmányi bizottságnak volt alárendelve. Ezen udvari bizottság a helytartó tanács útján elrendeli, hogy míg Olaszországban a philos. studiumot olaszúl: addig egyebütt német nyelven tanítsák (1825/7. jegyzők. IV. 202 l.). Tanszék üresedés alkalmával a concursust nemcsak Pesten, hanem Bécsben is kiírják; a concursus thésiseiket Bécestől kapják és a nyert feleleteket a bécsi egyetem bírálja meg (Csongrádvármegye követe 1825/7 jegyzőkönyv IV. 202); az egyes facultásoknál dívó bécsi szertartások és szokások betartását Pesten is megkövetelik. Ezen egyenlősítés daczára a Bécsben végzett chirurgusok előnyben részesülnek a pestiek fölött. (L. Acta 811 stb. l.) Még a magyar alapítványokat is kiviszik a hazából,

¹ Ez sem volt eredeti gondolat. Már Mária Terézia is a végett, hogy a harminczas évek tilalmát, külföldi egyetemek látogatását illetőleg föntarthassa, 1761-ben tett kísérletet az ág. és helv. hitvallásuak anyagi alapjainak fölhasználása mellett egy prot. theol. facultás fölállítására. M. Terézia e facultás fölállítását nem tervezte ugyan Bécsben, hanem Erdélyben, de a *közös intentiót* elárúlja M. Teréziának 1761. szept.-ben az erdélyi udvari cancelláriához intézett kézírata, a mely szerint az ily theol. facultás földadata a külföldi egyetemekről beszívárgó gonosz elvek ellensúlyozása és a tanároknak az udvartól való függése által, e veszélyes tanok terjesztésének meggátlása. (L. Schneller: „Az egyetemi tanulmányozás földadata“. Athenaeum, VI., 228.)

² 1813. június 8-iki resolutio. (Kink: Gesch. der Kaiserl. Univ. Wien, 606. l.)

³ L. nev. az 1825/7 orszgy. Acta 811. l. 187 sz. 170-ik ülés.

s nevezetesen a clerus nem otthon, hanem Bécsben, idegen szellemben nyer kiképzést.

Az egyetemi tanárok helyzete tán a függés éreztetése végett anyagi tekintetben szegényes; a professoroknak és tanítóknak még a systematizált fizetésük sem adatik ki. 100 conventios forint helyett csak 200 váltó ezédulát kapnak. (L. 1825/7. Acta 187. sz. a CLXXV. ülésben Csongrádmegye követének panasza; később 211 l.). A professorok ezért is a vagyonosabb hallgatókkal Ő Felseége tilalma ellenére correpetálnak; (az esztergomi főképtalan követének állítása Acta 187 sz.) azokra ügyelnek s így természetesen épp ezen vagyonosabbak részesülnek ösztöndíjakban, ellenben az erre szoruló és ezt saját szorgalmuk útján kiérdemlő szegény és tehetséges ifjak elhanyagoltatnak és még a jótéteményektől is elesnek. (Acta 187 sz.)

Ezen anyagi nyomáshoz járult a szellemi.

Az egyetemi autonómiát, — a melyet II. Lipót legalább mint *tanácskozó forumot* helyreállított — Ferencz király ismét megszüntette: átmenetileg az autonom jogokat egy tanúlmányi consessusra s később (1802) a tanúlmányi directorokra ruházta. Mindegyik facultásnak meg volt a külön tanúlmányi directora, a gyakorlati téren működő egyének személyében (L. Kink: Geschichte der Kaiserl. Univ. Wien), kik is policialis módon őrködtek a fölött, hogy a tanárok a tanúlmányi rendet pontosan betartsák, a rendeleteket mindenben híven kövessék, s újat ne kezdeményezzenek (Kink: i. m. 598.).

Ezért is minden tanár külön az ő katedrájára vonatkozó utasítást kapott, minden tanár kötve volt tankönyvéhez (az utánírás tilos). A tan tisztasága, correctsége fölött pedig kezdetben minden egyes facultás számára külön-külön kinevezett hivatal őrködött; ¹ később pedig a directorok mellé kinevezett vicedirector.

A vicedirectorok directoruk megkerülésével közvetlenül érintkeztek a főhatóságokkal s így űk igen jellemző módon ellenőrizték még directorukat is. Főteendőjük azonban a tanárok *erkölcsi* életének és *irodalmi tudományos* működésének szoros ellenőrzése volt. Figyeltek nevezetesen arra, hogy a tanár előadásában az útasítás szerint

¹ Bécsben a theol. facultás fölött őrködött az Ordinarius; a jogi fölött a főlebbező bíróság (Apellationsgericht); az orvosi fölött a protomedicus; a bölcsészeti fölött egy állandó collegium.

jár-e el; követi-e szigorúan a tankönyvet, elkészíti-e az évente ki-nyomatandó két értekezést; ellenőrzi a semestéri vizsgákat és az azokról kiállított bizonyítványokat; javaslatokat tesz a tanulmányi rendszert, tanszékek föllállítását, ösztöndíjak kiútalványozását és a fegyelmi eseteket illetőleg; úgy, hogy a létező rendnek ellenőrzése s minden újnak kezdeményezése a vicedirectorok feladata volt.

A semestéri vizsgák azonban még nem nyújtják tiszta képét az évi munkának; a vizsgát tüntetőleg lehet rendezni és elrejtteni azt, a mi az utasítással és tankönyvvel ellenkezik. Ezért is e kor-szak kezdetén a consessus tagjainak, tehát kültagoknak ellenőrzése mellett évente többször kisebb vizsgák rendeztetnek s az érdem-jegyek felülbírálása végett az év végén minden tárgyból külön írás-beli vizsgálat, melyet csak azon esetben követett szóbeli is, ha a consessus tagjának írásbelire adott jegye nem egyezett a tanár évi jegyével. (L. Kink 590 stb.)

Még biztosabb ellenőrző intézkedésként 1795-ben ismét életbe léptették a József császár által megszüntetett nyilvános vitatkozá-sokat, a melyek a középkori és újkori scholastika idejében a dialectikai ügyesség bemutatására szolgáltak, most azonban arra, hogy a *tanítás tartalma* ellenőrizhető és a keletkezett aggályok eloszlat-hatók legyenek. Ily vitatkozások a kötelező tantárgyakból félévente tartattak. A vitatkozási tételeket, a melyek az egész tananyagot, rendszert felölelték, évente november hó végéig két példányban ter-jesztették fel felsőbb jóváhagyás végett. A vitatkozás nyilvános volt, bárki is abban részt vehetett. Így tehát a tanárnak bármily irányú leplezgetése lehetetlen volt. (L. Pauler művét.)

Hogy pedig mily szigorúan vette a hatóság az ellenőrzést, azt Kreil és Deling tanárok esete mutatja. A philosophiai facultáson ugyanis 1795-ig a tankönyvekben, nev. II. József rendelete alapján, szabadon választhattak. 1795-ben kimondta a hatóság, hogy csak oly munkákkal lehet foglalkozni, melyek a Kanti rendszerrel ellen-kező álláspontot foglalnak el, vagy pedig azt megelőzőleg jelentek meg, s tankönyvül választható könyvekként kijelöli a metaphysikára: Makó, Horváth Iván, Storchenau munkáit; az észtanra: Stöger és Sels könyvét; az etikára: Makó fordításában Eberhard művét. A hatóság tudomására jutott, hogy *Kreil* tanár Kant rendszerét dicsőíti, miért szigorú felügyelet alá helyeztetett s még 1795. aug. 14-én

fizetésének egyharmadával nyugdíjaztatott. A szerencsétlen azonkívül a Marseillaise-t németre fordította s ugyancsak ez évben Budapestről kitiltatott. (L. Pauler i. m. 396.) *Deling* pedig, a ki Kant fölött még előadást is tartott, egy évi fizetésének utalványozása után, az egyetemről eltávolítottatott. (L. u. o. 394.)

Az 1805-diki tanterv ismer még általában kötelező, bizonyos szakon kötelező és általában szabadon hallgatható tantárgyakat: ellenben az 1824-diki még a hallgatási szabadságnak ezen árnyékát is megszünteti. — A szabadon hallgatható, az életpályákkal szorosan össze nem függő tantárgyak a katedrán megszüntek, s a tantárgyakat, a mennyiben azok előadását az életpálya szempontjából szükségesnek tartották, a kötelező szakcsoporthoz osztották be, úgy, hogy már most minden tantárgy évfolyamokra *methodice* szépen beosztva egyenlően kötelezővé vált.

Jellemző az osztrák szűk látókörre, hogy e tantárgyak közt az 1824-diki tantervben nem találjuk az egyetemes történetet és a görög nyelvet; ellenben a vallástant iskolás alakban, a mennyiben határozottan tiltakozik a tanterv az ellen, hogy az egyes tanokat philosophiailag is megvilágítsa a tanár, valamint az ellen is, hogy viszont a philosophiának tanára a methaphysikában a rationalis theológiával foglalkozzék. Az egyoldalú dogmatismus szövetkezett az alantjáró, atyáskodó policziális állameszmével, hogy eltorzítsa az egyetemet. Természetes, hogy II. Józsefnek királyi leíratáról, a mely szerint a tanári kinevezésnél nem a vallást, hanem a tudományt kell nézni, a kormány megfeledezett, sőt a főkormányosék netán ellenkező intézkedésig határozottan kimondja, hogy *csak katolikus vallásúak* alkalmazhatók tanároknak; a mi különben érthető, ha tudjuk azt, hogy az 1791. jan. elsejével rendszeresített akadémiai istentiszteletre a rector és a négy dekán s minden facultásnak hat legifjabb tanára köteles volt eljárni.¹

¹ II. József 1783. nov. 28-iki kir. leíratában és a helytartó-tanács 1783. decz. 9-iki rendeletében: Universitas Pestana a professoribus sine religionis discrimine suo tempore deligendis coalescere debet (de hozzáteszi): quemadmodum vice versa elementer volumus, ut etiam protestantes in scholis suis ac signanter Debrecini, Sárospatakini, Posonii, Eperjesini ac alias, excepto unico studio theologico professores catholicos a cathedra arcere ne utiquam possint. (L. Pauler 250. stb.) Volt azonban a pesti egyetemen is a század elején egy

S a mint az oktatás szempontjából minden igazán ideális pontossággal és kicsinyességgel volt kimérve, beosztva, ellenőrizve s a kormány még a vallásos gyakorlatokról és ezekben való részvétről is szigorúan gondoskodott, úgy *fegyelem* tekintetében is igen természetesen az ellenőrzött tanárok mellett ellenőrizték az ifjúságot is. — Jellemző, hogy ez atyáskodó böles kormány még a bűn eseteit is óvó intézkedések által kívánta megelőzni, midőn a rendes iskolába járás ellenőrzése végett minden hallgatónak számozott helyet adott; e számokat azonban időközökben egymással kieserélte a végett, hogy a hosszabb ideig egymás mellett ülők ne bizalmaskodjanak s esetleg conspiráljanak a szent „*rend*“ ellen.

Keserű érzés fogja el az embert, midőn az egyetemi élet ezen torz alakját látja s tudja azt, hogy mily eszmények lelkesíték nemzetünket immár száz évvel ezelőtt. De vigasztal annak tudása is, hogy a nemzet, annak országgyűlési képviselői az eszményről nem feledkeztek meg és az eszmény erejében nyíltan az országgyűléseken protestáltak ezen atyáskodó, alkotmány- és nemzetellenes, a kulturális szabad fejlődést megakasztó kormány ellen.

Gravamenekben hangzott fel az uralkodó trónusához, hogy esküjével ellenkezik az alkotmány ignorálása s az országnak idegen hatóságok és egyének útján való kormányzása. Nem csak törvényeink megújítása, hanem teljes betöltése által reménylünk *egyedül* orvosolhatni sulyainkat (Igy Pozsony, Trencsén, Bars, Zala, Somogy Zemplén, Szepes, Torna, Borsod, Ugoesa, Máramaros vármegyék követői 1825/7. országgyűlés iratai III. 467 l. a CLL. ülésben). A hazafüsitásnál ő Felsége adja a diplomát, de az *országgyűlés* a just. (1825/7 VI. 134. stb.) A censura is kiveendő az önkény kezéből s az 1790/1. LXVII. t.-ez. értelmében a törvényhozás útján szabályozandó (Irom. II. 294. a LXXXIV. ülés) „A neveléstől függ a haza sorsa és üdve; (Acta 813 CLXXXVIII. sz. a CLXX. ülésben) a nevelésben rejlik az alkotmány jövő erejének alapja. (in qua, t. i. educatione futurum Constitutionis Robur fundatur Acta 811. CLXXXVII. sz.) Ezt sem lehet a király önkényének s rendeleteknek alávetni. Hogy a szülők mily felekezetű iskolába küldik gyermekeiket: ez a szülők

evangelicus tanár, t. i. Schedius, kit kivételképen az ő különös tehetségei miatt 1792-ben mégis kineveztek. Ő volt az, ki önként vállalkozott a görög nyelv előadására 1793-ban. (L. Pauler 390.)

dolga s joga. „E természetes just csak a törvényhozó hatalom szoríthatja meg“. (Irom. II. 194.) Maguk a törvények is elismerik ezt (1790/I. XV. és LXVII); de kívánja ezt a constitutionnak lelke, a mennyiben a constitutio szerint „*minden* vagyonunk iránt csak az országgyűlésen tétethetnek rendelkezések; s így tehát „*mennyivel inkább* a neveltetés iránt, mely minden világi értéken felül vagyon“. (Jegyz. I. 568. stb. Trencsén, Somogy, Veszprém, Sáros, Heves, és Bors követei.) Midőn tehát a végrehajtó hatalom rendeleteivel e körbe avatkozik, a törvényhozó hatalmat sérti meg. (Jegyzék. II. 75 stb. kül. a LXXI. ülésben 194. l.)

Mivel pedig az országgyűlés a nevelésnek országra szóló nagy fontosságának s valamint a törvényhozó hatalomnak a nevelés körüli ténykedés jogosultságának s kötelezettségének tudatától van áthatva: nem akarja bevárni a tudományos bizottság organicus művét, hanem előre is külön felterjesztést kíván tenni a népnevelés érdekében. „A közbiztonságot nem a physikai erő, sem pedig nem a törvénynek kényszere, hanem oly közrendelkezések és intézmények eszközlik a melyek az ember *erkölsi* tökéletesedését biztosítják. A népnevelés ezért is nem az ismeretek közlésére, hanem a moralis és szellemi culturára fekteti a főszulyt, a mely cultura alapján kiki saját osztálya érdekeit és kötelességeit minél jobban megismeri és képes is minél jobban teljesíteni“. (L. Acta 813. CLXXXVIII. sz. a CLXX. ülés) A népnek ezen erkölsi irányú nevelésével pedig várakozni nem lehet; (summe necessarie arbitrantur iidem Status et Ordines, eam quanto ceteris legalem provisionem ferri, quae *moralem* rudioris plebis culturam et institutionem accomoda methodo promoveat. u. o.) miért is a karok és a rendek a társadalom különböző tényezői közreműködésére, támogatására, anyagi áldozatára számítanak. Legyen minél több iskola; állítsa fel azt bárki is; de legyen az iskolákban *jó* tanító, azaz oly egyén, a ki nemcsak a kívánt ismeretekkel rendelkezik s ezek birtokát hatósági bizonyítvánnyal is igazolja, hanem ki első sorban erkölesileg feddhetlen férfiú.

S a mily fontos a haza jobb jövője szempontjából a népnek általános emberi, erkölsi culturája: épp oly annyira fontos az, hogy ezen nevelés minden fokozatán, még a legfelsőbb fokozatán is *nemzeti* legyen. A *nationalis* educatio volt a kilenczvenes évek jelszava. Ezzel ellenkezik, hogy magyar állami alapítványok Bécsbe vitetnek

s nevezetesen ott a papság képzésére fordíttatnak. Hiába hivatkoznak a főrendek arra, hogy az alapítvány kamatait az ott tanuló magyarok élvezik. „A karok és rendek az 1723. LXX. t.-cz. értelmében kívánják, hogy a Clerusnak miudennemű nevelése (omnigena educatio), magában a hazában folyjon, mivel így sokkal inkább felelhet meg ama követelménynek, hogy a növendékek minél inkább barátkozzanak meg nemesak az ország alkotmányával, hanem a nép geniusával és erkölseivel“. (L. Acta 898. l. CCVIII. sz.) Igaz, hogy a protestánsok is külföldön fejezik be theol. studiumokat, de e czélt szolgáló alapítványok és segélyek nem államiak, hanem magánjellegűek; a külföldi egyetemekre való menetel jogát pedig országos, a haza polgárait és fiait egymáshoz kötő fundamentalis törvények biztosítják. (Jegyzők. II. 71.) „Ha szükséges a törvénybe változtatást vagy pedig a közjónak tekintetéből oly rendszabásokat tenni, melyekkel a törvény ereje felfüggesztessen, az már nem a végrehajtó vagy a főfelvigyázó hatalomnak, hanem az országgyűlésnek jussa, mert törvény van arról is, hogy a végrehajtó hatalom csak a törvények szerint gyakorolthatatik“. (J. k. II. 72.) A törvény tehát azon tényező, a mely előtt kell, hogy nemesak a király, hanem még a nemzeti genius is meghajoljon.

„E nemzeti geniust legtisztábban tükrözi vissza a nemzeti nyelv“. ¹

Ezért is „szent a nemzeti nyelv minden művelt nemzet előtt s a történet tanubizonysága szerint a kormány semmi által sem kötheti le és hódíthatja meg magának a hűségesebb bizalom szorosabb bilineseivel a nemzet szíveit, mint a nemzeti nyelvnek minden módon való pártolásával és fejlesztésével“. ²

Hogy pedig a nemzeti nyelv propagálásában a papok tehetnek legtöbbet: ezt elismeri az országgyűlés (Jegyzők. V. 94); de a maga részéről is a magyar nyelvnek és pedig *fokozatos*

¹ Quae in organisatione ac compage sua tantopere eminens typus nationalis spiritus sibi impressum exhibet. (J. k. 162. l. XLIV. ülés; érdekes e tekintetben az LV. ülés is.)

² Quod videlicet forte Hostoria, Regimen omne nulla re magis, quam linguae nationalis omni modo protectione et promotione corda nationis auctiori fiducia vinculo sibi adstringat et devinciat. (Az 1836. szept. 19. K. K. és R. R. nunciában Acta 699. cf. Jegyzők. I. 164.)

terjesztése érdekében különösen az iskolákban tervezettel lép elő.¹ E terveket a király helyeslésével mintegy eltemetik ugyan a regnicolaris bizottság actái közé: de senkisémm akadályozhatá meg azt, hogy az udvar intencióival szemben a magyar nemzeti önálló szellem ne érvényesüljön oly intézményekben, a melyek a nemzeti szellem önálló fellendülésének még maig is legbiztosabb alapjai. A katonaság feledkezhetik meg legkönnyebben a Hadúr mellett a nemzetről. Az országgyűlés ezért a Ludovica akademiát alapítja (L. X. Jegyzők. V. 515. 533. VI. 99., 340., 360. Acta 985 l.) s hogy mily szellemben: erről Festetics László grófnak 1826-ki jun. 27-én kelt s az országgyűléshez intézett alapító levele tesz bizonyosságot. A katonai képzés ügyében tesz alapítványokat, de csak azért, hogy „a haza és törvényes alkotmánya egész épségben a legkésőbb maradókokig tisztán fennálljon“ s oly feltétel alatt, hogy ez alapítvány kamatait csak oly ifjú élvezheti, ki a bevett ker. valláshoz tartozik s ki különösen magyarul *jól* beszél. (L. Acta 707 l.) Ez eszmét szolgálják a magyar nemzeti múzeum fejlesztésére tett intézkedések, alapítványok (L. Jk. I. 363. és Acta 991. és 1001.); első sorban azonban az országgyűlés útján megalapított magyar nemzeti tudományos intézet, a tudományos akadémia, „a melytől — az elnöki bucsúbeszéd szerint — a hazai nyelv terjesztése és mind ebben, mind a magyar tudománybeli kiműveltség, a magyar névnek dicsőségére legvidámabb előmenetelt várhat“.² Nem az államnak, nem az

¹ L. Jegyzők. I. 166. és különösen a nyelv terjesztésének eszközeiről. J. k. I. 264. stb. és I. 326/7. 292. Érdekes, hogy már akkor kívánták egyesek a magyar nyelv és magyar színház-ügy érdekében a német színház bezárását. J. k. I. 600. l. Hogy ezen mozgalom az előző germanisáló mozgalomnak jelentős reakciója: J. k. II. 84., 85. Az óvatos lassankénti hódítás Horvátországban is tervezetik. J. k. II. 153.

² Jegyzők. VI. 539. a föllállítandó magyar nemzeti tud. intézet iránt tett (első országgyűlési) nyilatkozatások a czélt következőleg jelzik: „a tudományos és mesterműveknek a nyelv által mind szélesebb és szélesebb kiművelődése, viszont a tudományok és mesterművek szélesebb kiterjedése által tökélyesítse és terjessze a szeretett anyai szép nyelvet is. Jegyzők. I. 185. L. Az alapszabálytervezet I. 253. l., magát az alapszabályt II. 308. Fejlesztésére vonatkozó adományok kimutatását, nevezetesen a Teleki könyvtárát II. 234. a LXXVII. ülésben; Festetics László gr. adományát II. 461., egyéb adományokat V. 485., 491., 489. Ő Felsőségének megerősítőjét Acta 1120. l. a 25. p. Főrendek feleletei Acta 1203. l. a CCXVII. ülés. 1206. l. a CCCL. sz. a. CCXVIII. ülés. 1210. a CCCV. sz. CCXVIII. ülés.

udvarnak, nem a kormánynak intézete ez. Önmagában bírja lét-alapját s függetlenül bárkitől törekszik célja felé.¹

Az udvari önkénnyel és atyáskodó bizalmatlansággal szemben a törvénynek ezen feltétlen tisztelete s a társadalmi, a nemzeti eszmét szolgáló tényezőkben való teljes megbízás jellemzi souveraini méltósággal a nemzetet országgyűlésében.

S a nemzet e jelleméhez hí volt, midőn a magyar egyetemet az udvari törekvések ellenében védelmébe fogadta.

Független legyen a „magyar Universitas és a tudományok állapotja“! (L. Acta 811 l. CLXXXVII. sz. CLXXV. ülés.) Ezt nem ismeri el a bécsi udvar; kivülről és pedig az idegenből szegényes módon vezeti az egyetem ügyeit. Mély fájdalom hatja át a követek lelkét, különösen azért, mert ily kivülről igazgatott egyetemenél a nép geniusa, a hazai alkotmányosság az ország közjává való tekintet nem érvényesülhet. (L. a f. i. Acta. Különösen a főt említett külföldről jött vizsgálati thesisek bántják a felterjesztés szerint a honatyákat.²

Ezért is sürgős fölterjesztésben arra kéri fel Ő Felségét, hogy a közkormányzat e kényes részét szabadítsa fel tényleg minden osztrák befolyástól s rendelje alá egyesegyedül a magyar dicasterium vezetésének, a mely a *törvényhozás* által meghatározott és meghatározandó elvek szerint köteles eljárni.³

¹ *Létalapja* Széchenyi fundationalis levele szerint (l. a Széchenyi fundationalis levelét Acta II. 591.): a magyar főúr *lelkiismerete és magyar érzése, királya és hazája iránti lángoló buzgalma* u. o. az 1. p. Autonom, tudományos — egészen sajátos, minden párt fölött álló létét és tevékenységét ugyancsak Széchenyi levelében kívánja, midőn kiköti azt, „hogy ezen magában álló, s maga által kormányzandó tsupán tudományos intézet semmi más intézetekkel soha össze ne köttessen, hanem *ártatlan tudományos* foglalatosságait királyom és hazám egyesített javára és csak *arra*, magába *tsendesesen* folytathassa“. U. o. 5. p.

² Quando quidem a thesibus et principiis in Universitate solum Vieniensi probatis illa resultata expectari non possent, quae *Genius Populi* Constitutio patria et publica Regni hujus commoda, ad quae educationem dirigi oportet, exposcunt.

³ Suam Majestatem Sacratissimam orandam esse ducunt, ut delicatam hanc administrationis publicae partem ab omni Austriaco in fluxu de facto abstrahere, ac unice dirigenti Hungarico Dicasterio, quod secundum *Principia* per *Legislationem* defixa et defigenda procedere debet, benigne subicere dignetur. U. o.

Igazuk van ezt kérni, mert a *törvény* szerint az egyetem ügyeit a helytartótanácsnak tudományos bizottsága intézi; mert az egyetemnek királyi *alapító diplomája* a magyar egyetemet minden külföldi egyetemmel jog- és szabadalmak szempontjából egyenlősíti s mivel végre a magyar egyetemnek függetlenségét minden más egyetemtől Ő Felsége határozott szavakban kijelenté. (L. u. o.)

De nem elégséges e kijelentés, — nem elégséges a függetlenségnek az alapító diplomában való kimondása; mivel minden jognak biztosítéka csakis a törvény: ezért is az ország gyűlése az *alapítólevélnek* törvénybe való iktatását kéri. (A fölterjesztés konkrét javaslatainak 3-dik pontja.)

A jól értelmezett függetlenség azonban nem negatív természetű; de megkívánja a tényleges szomorú állapottal szemben azt, hogy a rendes tanszékeket mind és pedig rendes tanárral lássák el, (L. a kivánt ideiglenes intézkedések 1. pontját a fölterjesztésben.) kívánják a professorok fizetésének javítását, a tanszékek szaporítását, a könyvtár és intézetek gyarapítását és gazdagabb felszerelését. (Ezt kívánja Nyitra vármegye követje. Jegyzők IV., 213 stb.)

Az universitás díszének és virágzásának és a tudományok tiszteletének tekintetéből talán illőnek találja Árva vármegye követje, hogy az Universitas küldöttjének az országgyűlésben is hely adassék. (U. o.)

Az egyetemi autonomia érdekében végre kéri az országgyűlés, hogy Ő Felsége az universitás előljárói méltóságát hovaelőbb betölteni és az akademikus tanácsnak hajdani tehetőségét (pristinum activitatem) helyreállítani méltóztassék.¹ (Acta 1015. CCLIX. sz. a CC. ülésben.)

Független nemzet, mely saját autonóm törvényei uralkodása alatt felvirágzik és ennek megfelelőleg *független egyetem*, mely a nemzeti szellemtől áthatva, mindinkább a taglalódó tudományt ren-

¹ A CLXX-iki ülésen nyújtja be az egyetemi ügyre vonatkozó gravameneket Ungvármegye követje, mint egyik mostani kerületbeli előlülő. — A CLXXV. gyűlés tárgyalja. Jegyzők. IV., 202. kül. 213. Az egyetem ügyével a főrendek a CLXXX. ülésben CXCIX. sz. a. foglalkoztak, több helyen gyöngítve s javítva a KK. és RR. szövegét. Újra ez utóbbiak tárgyalják a CLXXXIX. ülésben CCVIII. sz. a. Végső redactiójában felolvassák a felirat szövegét a CC. ülésben és pedig CCLIX. acta sz. 1015. l., a melyben az autonomiára való utalás *új* s melyben kihagyták a német nyelvre tett megjegyzést s gyöngítették az ausztriai tanítás módjától való függést: „*néminemüképen*“ alája vettették.

des tanszékeiben képviseli, mely tanárait anyagilag függetlenné, társadalmilag befolyásosakká kívánja tenni s mely a tudományt fejlesztő tevékenységében hajdani aktivitását akadémiai tanácsában bírja: ime ez volt azon eszmény, mely a nemzetet az uralkodó rendszerrel szemben jellemezte.

Ez eszmény érvényesítésének ideje azonban még nem érkezett el.

Az egyetemi élet a fölterjesztés daczára is ugyanaz maradt. Igaza volt Borsod vármegye követének: „A magyar universitásnak függetlensége jobban sarkallik az országnak függetlenségében, mint a fundationalis levelekben“. (Jegyzők. IV. 201. l.)

Az ország függetlenségének útját állta még egyelőre az atyáskodó és bureaucraticus szellemű s épen ezért másnak önállóságát és szabadságát méltatni nem képes uralkodás.

Mennyivel kedvezőbb helyzetben voltak a németországi egyetemek! Németországnak volt Nagy Frigyes, ki egyeduri uralkodása daczára a népsouveraenitás eszméjét teljes meggyőződéssel vallotta, nem akarva egyéb lenni, mint népének első szolgája; s ki annak daczára, hogy francia író volt, mégis nemzetével egyet érzett, sőt épp ennek nemzeti öntudatát szó és tettel fölkellette, nagyra növelte. E népfenséget és nemzeti szellemét erkölcsi alapon szervező intézmény az *állam*, melynek akarata a *törvényben* szólal meg. Ha pedig a *törvény* beszél: hallgat a fejedelem; a törvényszék előtt paraszt és herezeg közt nincs különbség. A *cselekvés* terén nincs az államnál nagyobb hatalom; ez előtt lelkiismeretszerű feltétlen engedelmességgel meghajol a fejedelem épp úgy, mint az állam minden polgára: de van egy tér, a melyhez nem férhet az államnak, a törvénynek hatalma sem: s ez a vallás és gondolkozás általános szabadságának tere. A tudós, a philosophus az universum tanítója, a fejedelemnek mestere. A következetes gondolkozás az ő feladata, míg a fejedelemé a következetes cselekvés. Okoskodás útján tanítson az, példa után emez. (N. Frigyesnek Wolffhoz írt levele 1740.)

Nagy Frigyes ezen igéi visszhangozzák Pufendorf és nevezetesen Thomasius eszméit, azon Thomasiusét, ki a lipesei tanárok rémfületére első hirdette és tartotta előadásait német nyelven s ki a brandenburgi fejedelemnek ajánlott művének bevezetésében bátran hirdeté; hogy, „csak a korlátlan szabadság, igenis a szabadság az, a mely a szellemnek megadja igaz életét, s a mely nélkül az ész

részesüljön is bármi sokféle előnyökben — mégis csak holtak, léleknélkülinek bizonyul. Az embernek akarata, vagyis inkább az akarattól függő külső cselekvősége a társadalomban emberi tekintélynek alárendelt; de az *észnek* ura csak egy: az Isten". (Wissenschaft der Verborgenen des Herzens zu erkennen 1691.)

A Nagy Frigyes ígéiben visszhangzott ezen eszmék a porosz államnak *alaptörvényeivé* váltak s mint ilyenek biztosították a valódi szabad egyetemi tanulmányozást s ezzel is alapjait képezik az állam nagyságának. (L. kül. Oncken: Zeitalter Friedrichs d. Gr. és Hettner: Literaturgesch. Trendelenburg: Kleinen Zchriften.)

A hallei egyetemen szabadült fel a tanulmányozás Wolffnak diadalmas visszatérésében 1740-ben az egyház dogmai és a fejedelem önkénye alól; a *göttingeni* egyetem törölte el a fő- és mellécollegiumok közti különbséget s ez által felszabadította a studiumot az életérdeke, a hasznosság szempontjának uralkodása alól; a kis Jena, nevezetesen Fichte prophetai működésében a tudomány szerves egységét s a tanulmányozás ethikai személyi és ezért nemzeti nagy jelentőségét hirdeté s a humanismussal szövetkező nemzeti fejlődést és dicsőséget alapvetőleg növelte a Jena szellemét Göttingaival egybeforrasztó, e század elején Humboldt Vilmos által tervezett és Fichte, Savigny, Schleiermacher, Wolff és Schmalz által bevezetett berlini egyetem.

Mennyivel kedvezőbb viszonyok között fejlődhettek a német egyetemek! Mily támasza volt az egyetemi szabad tanulmányozásnak fejedelmében s az állam törvényeiben. A miénk a törvény ellenére tulajdonkép támasz nélkül volt. A szolgálta szellem, a gyakorlatias, kicsinyes irány bénítólag nehezedett egyetemünkre. A „Pesti Hirlap“, a melyben a magyar közvélemény szólal meg, keserűen panaszkodik a fölött, hogy „némely tanárok embertelenül bánnak az ifjúsággal s hogy némely tudományok a boszankodásig rosszúl vannak képviselve ezen dúsgazdag hazai intézetünkénél“. (L. Pesti Hirlap 1848. ápril 6-iki számban.)

De e sóhaj, e szózat nem hatolt még fel oda, a honnan a javulás jöhetett, „mivel egy százados mozdulatlanságban megkövesedett bureaucratia felfogta a népek szózatát és akadályozta a fejedelmet megérteni az időnek mellőzhetlen szükségéit“, pedig Olaszország fényes égén a szabadság napja felderült. Febr. 27-én Francia-

országban a juliusi trón, mivel a szabadságtól elvált, leomlott. Németország vidékein a fejedelmek alkotmányos institutiókkal ajándékozáik és illetőleg gazdagították népeiket. Mindenütt a népek, szinte úgy, mint uralkodók szíveiben a szabadság és alkotmány ütötte fel diadalos zászlóját“ (L. Pesti Hirlap 1848. mártius 18-ki sz. a követi kar nyilatkozata küldőihez).

Nemzetünk is megmozdult. A jövő mozgató eszméit fogékony érzékével előlegező ifjúságunk körében indult meg az egyesülési eszme; (Pesti Hirlap márcz. 16) s az ifjúság indítására március 12-én egybegyűlt népgyűlés tanácskozott ama 12 pont fölött, mely a 48-as nemzeti törekvések programját képezi.

DR. SCHNELLER ISTVÁN.

Nagy Lajos litván hadjárata 1377-ben.

(Első közlemény.)

Nagy Lajos király 1377. évi litván hadjárata a magyar fegyverek egyik nevezetes ténye, melynek következményei igen fontosak valának.

Sajnos, hogy a magyar történet ezen fényes epizódja hazai kútfőinkben alig van följegyezve, amiért leírásánál csaknem kizárólag külföldi történeti forrásokra vagyunk utalva.

János, küküllői főesperes, Nagy Lajos király életírója csak annyit jelent e hadjáratról, hogy a király egy ízben¹ hatalmas hazai és idegen sereggel² a magyar koronának alávetett Oroszországba ment, hogy azt a litvánok ellen megvédelmezze, és megfutamtván az ellenséget, győzelmet aratott.

Egy-két másodrendű adatot leszámítva, eddig kiadott okleveink se sokat jelentenek a litvai hadjáratról. Ezen oklevelek közül a fontosabb Lajos királynak Diós-Győrt, 1377 május 28-án kelt rendelete, mely szerint a hadjáró hazafiak összes pörös ügyeinek, mint-hogy legközelebb hadat indít, halasztást enged a szent Márton ünnepe nyolezadáig.³

Katona István a külföldi kútfők közül *Dlugoszt*, a XVI. századbeli lengyel történetírótól másolta⁴ valószínűleg azért, mert Dlugosz kútfőjét nem ismerte, jóllehet az *Anonymi Archidiaconi Gneznensis*

¹ *Thuróczy* kiadása XXX. fejezetében: „két ízben“.

² *Valida gente sua et extranea Fontes domest.* III, 183.

³ *Fejér*, CD. IX/V, 146: Cum nos universas causas incolarum nostrorum exercituantium, propter exercitum nostrum in proximo habendum, generalius iusserimus prorogari . . . absque omni grauamine ad octauas s. Martini nunc affuturas.

⁴ *Hist. Critica* X. 626.

brevior cronica ezímen Katona Historia Critica X. kötete előtt hatvan évvel megjelent.¹

Azonban a gneznai főesperes, Nagy Lajos lengyel király korára Dlugosz elsőrendű kútfője, ma már nem névtelen. Tudjuk, hogy a Nalecz nemzetségből származó *Janko de Czarnkowo* (Czarnkowski), ki Kázmér lengyel király uralkodásának végső éveiben, Nagy Lajos egész lengyel uralkodása alatt és Jagello Ulászló uralkodása kezdetén virágzott. Kázmér király alatt tekintélyes állást foglalt el, mint Lengyelország alkanczellárja. E király ágyánál állott elhunytakor is. Aztán fölülkerekedtek vetélytársai: Zavisza és Ksumiki Miklós, kiknek sikerült őt országos hivatalából kiszorítani, azzal vádolván, hogy Kázmér király hagyatékából egyetmást elsikkasztott. E vád aligha volt alaptalan, mert Janko urat nemesak hogy kitették hivatalából, de egyidőre száműzték Lengyelországból. Ez idősb Erzsébet királyné kormánya alatt történt; érthető tehát a főesperes ellenszenve a királyné és kormánya, Lajos uralkodása, sőt általában a magyarok ellen. Amiért korírata e részleteit óvatosan kell használnunk. Egyébként eltekintve művének e gyöngéjétől, előadása a mily igénytelen, oly mesteri. Rendesen jól van értesülve és több oly eseményt ad elő, melyeket, legalább oly körülményesen, más föl nem jegyzett.²

De ha már Czarnkowski részrehajló, még inkább arról vádolandó Dlugosz, ki még ott is, a hol kizárólag a gneznai főesperesből merít, ennek félszeg irányát még inkább kiélesíti, sőt elferdíti, a mint ezt alább részletesen megmutatjuk.

Szerencsénkre még van egy kútforrásunk e korszakra, nevezetesen Nagy Lajos király 1377. évi litvai hadjáratára: *Hermannii de Wartberge Chronicon Livoniae* című művében, melynek egyetlen példánya maradt fenn a danzigi levéltárban. Ebből adta ki azt Strehlke először és nagy gonddal 1863-ban.³

Wartbergi Hermann a német lovagrend litvai mesterének volt káplánja, tehát belföldi, egykorú, nagyállású férfit, ki az ügyek menetéről jól volt értesülve, s azt pártatlanul (legalább Nagy Lajos király uralkodását illetőleg) megírta. Följegyzései 1378-ig terjednek,

¹ *Sommersberg*, *Silesicarum rerum Scriptores* (Lipsiae 1730) II. kötete 78. és következő lapjain.

² *Caro*, *Geschichte Polens* II, 576.

³ *Scriptores Rerum Prussicarum* (Leipzig 1363.) II, 21—116 lapok.

s így a XIV. század tetemes részének eseményeire nagy világot derítenek.¹

Harmadik kútfőnk lehetne A. L. *Schlözer*, *Geschichte von Littauen* című műve,² amennyiben ő *Kejalovicz* Albert Wíjuk jezsuita *Historiae Livoniae* című két kötetes művéből,³ ez pedig *Strykowski-Osostwicz* Mátyás mjedniki kanonok *Kronika Polska, Litewska, Ruska, Pruska, Moskiewska, Tatarska* című gyűjteményéből⁴ merített. Jóllehet se Kojalovicz, se Strykowski műveit nem ismerem, s ezek Schlözerrel együtt — úgy látszik — elavúltak; mégis ezélszerűnek találtam az eltéréseket, melyek Schlözerben előkerülnek, figyelmen kívül nem hagyni.

Ezek után négy irányban folytattam kutatásaimat, 1. a litván hadjárat közvetlen okára, vagyis a litvánok 1376-ban Lengyelország ellen intézett rabló hadjáratára; 2. kitérésképpen a magyarok gyilkolására Krakóban; 3. a tulajdonképeni hadjáratra; 4. ezen hadjárat eredményére és következményeire.

1. A litvánok Lengyelországba 1376-ban intézett rabló-hadjárata.

Erzsébet királyné, Nagy Lajos király anyja egy évvel előbb Lengyelország kormányát, ez országban többször ismétlődő zavarok miatt, minthogy az ügyek vezetése némely krakói nemesekre vala bízva, kik haszonlesésből a királynét gonosz tanácsaikkal sok megállhatatlan rendelkezésre indították, fiának, a magyar királynak adta át. (1375 július végén.)⁵

Nagy Lajos király, hogy anyját a Lengyelországból kapott

¹ Lásd *Strehlke* bevezetését az idézett mű 9–21. lapjain.

² *Allgemeine Welthistorie* I. kötet (Halle, 1785.).

³ Az I. kötet megjelent Danzigban 1650-ben, a II kötet Antwerpenben 1669-ben.

⁴ Megjelent Königsbergben, 1582-ben. „Mein Mann ist — mondja Schlözer — an den ich mich halte, dieser Jesuit (Kojalovicz). Und der Mann, an den sich Kojalovicz hält, ist Strijkowski“.

⁵ *Adiac. Gueza*. Sommersberg, II 116. A tény kétségtelen, de indokolása a főesperes bosszúja azok ellen, kik őt alkanczellári tisztétől megfosztották.

jövedelmei elvesztéseért kárpótolja, Dalmátországnak sok ezerre menő jövedelmét utalta ki számára.¹

Erzsébet királyné azonban a dalmát jövedelmeket állítólag kevesellette, és azt kívánta fiától, hogy neki Lengyelország kormányát visszaadja. Nagy Lajos nem hajlott rögtön anyja szándékára, a miért ez heves jelenetet idézett elő, melynek következtében „a legokosabb király, ki Istennek a szülők iránti tiszteletről adott parancsát a legbuzgóbban teljesíteni törekedett“, ismét anyját bízta Lengyelország kormányával.

Erzsébet királyné, jóllehet már nyolczvan éves vala,² dölyfösen nagy magyar kísérettel Krakó felé vevén útját, leveleket küldött a krakói és sandomiri nemesekhez, hogy feleségeikkel egyetemben Sandecig s azon túl is eléje jöjjenek, sőt tisztességgel és örömmel fogadják. A mit ezek meg is cselekedtek. Midőn pedig Bochnáig érkezének, némely utóbb jött sandomiriak hirül hozták, hogy a litvánok számosan összegyülekeznek a végből, hogy Sandomirt megrohanják. Erzsébet királyné hihetetlennek tartotta e hírt. Fia oly hatalmas, — úgymond — karja oly erős és messzeható, a litvánok annyira rettegnek hatalmától, hogy nem merészelnék ellene föltámadni.

A sandomiriak ekép megnyugtatva, örököt nem állítottak, mire Kieystut Olgierd litvai hagyherczeg fia Trokiból, testvérével,

¹ Hogy Dalmátország kormányát is anyjára bízta volna Nagy Lajos király, azt a gneznai főesperes nem állítja. Magam se találtam eddigelé nyomát annak, hogy Erzsébet királyné mint Dalmácia kormányzója előkerülne. Valószínűleg téved tehát Caro (Gesch. Polens II., 399 402.) állítván, hogy Erzsébet Lengyelországból Dalmátországba ment és hogy itt mellözve (zu sehr bei Seite geschoben) érezte magát. — Ellenben megáll Caro azon állítása, hogy Nagy Lajos király anyja távollétében ismételve megfordult Lengyelországban: így találjuk őt 1375. aug. 8-án *Krakoban* (Inventar. arch. Cracov. p. 237. Caronál II, 399.), 1376. januárius 26-án *Sandomirban* (Monum. Polon. X, 234.), januárius 29-én *Bieczan* (Mimk. et Rzycz. III, 332. Caronál II, 400.)

² „Octuagenaria“, mondja a gneznai főesperes, mig Caro csak hetven évesnek mondja. Kázmér lengyel király (ki ösese volt Erzsébet királynénak) születése napját, 1312 május 1-sejét, följegyezve találom ugyan (Sommersberg II., 80.), de Erzsébetét nem. Tekintve azonban, hogy Erzsébet eljegyzése I. Károly magyar királylyal 1320 július 6-án történt (Sommersberg II., 90.) és hogy a következő évben szülte első, Károly nevű fiát, ki azonban egy évet sem élt, nem valószínű Caro fölvéte, jóllehet nem lehetetlen, hogy Erzsébet 15 éves korában hozta viágra elsőszülöttét. A gneznai főesperes személyesen ismerhette

a lucki Lubarttal és unokaöcseével, a belei¹ Györggyel Zaehivost alatt a San folyón titkon átkeltek, a Visztula mentén számos falut megleptek és egész Tarnow városáig mindent elpusztítottak, a lakosságot rabszíjra fűzték, s a kit el nem vihettek, azt tagolták, kínozták. Számos mindkét nembeli nép szolgaságba került ez alkalommal; a templomokat fölégették, a papokat meggyilkolták vagy elhurcolták.

Itt aztán elkezdi a válogatott (discretus) főesperes úr erkölcsi papolását. Siratja a lengyel nemzetet, melyen beteljesedett a próféta átka: Femina regni gubernacula capiens sibi dominatur. A királyasszonyhoz biztos tudósítások érkezőn a borzasztó csapásról, mélyen megszorodott, de nem akarta a közönségnek mutatni e nagy lelki fájdalmat, hanem derült arccal vígasztalta a szomorúakat, biztosítván őket, hogy fia, Lajos király bosszút fog állani a litván herezegeken, hogy vissza kell majd adniok, a mit elraboltak és elégtételt szolgáltatniok gonoszsaigáikért.²

Megerősíti a gneznai főesperes előadása lényegét Wartbergi Hermann, ki egyuttal okát adja a litvánok támadásának, mely fölvilágosít több, eddig meg nem fejtett eseményt.

Megjegyzendő, írja Wartbergi Hermann, hogy Magyarország királya némely földet átadott az opoli (oppelni) hercegnek³, melyek a belei Györgyhöz és a lucki Lubarthoz tartoztak, a miért az opoli

a királynét és ezért hozzávetőleges állításának hitelt adhatnánk, ha ugyan azzal is nem akarta csipkedni, hogy idősbnek állította. Valószínűnek vehetjük, hogy Erzsébet királyné, midőn 1376-ban Lengyelországba jött, a hetvenet meghaladta.

¹ Bele Galicziában fekszik, Lembergől északra; Luck (latinul: Luceoria) Volhyniában.

² Sommersberg, II., 117. — A két esetet, melyet ez alkalomból a főesperes megemlít, mint tárgyunkhoz nem tartozót, ballgatással mellőzzük; ellenben lemásoljuk az annalisták följegyzését: Anno Domini MCCCLXXVI. Lithwani omnes inopinata terram Sandomiriensem intrantes quarto Kalendas Novembris multas villas populosas igne cremarunt, populumque Christianum inenarrabilem, sacerdotes et nobiles cum auxoribus et pueris alios occiderunt alios in servitatem suam redegerunt et deduxerunt. (Sommersberg, II., 94.)

³ Tudniillik Lászlónak, a ki előbb (1367 május 1-től 1372 szeptember 15-utánig) nádor volt Magyarországon. László herezeget, már mikor nem volt nádor, a lengyel írók még mindig *Naderspan*-nak, nádorispánnak nevezték. (Sommersberg, II., 119.)

herezeg perlekedni kezdett a litván herezegekkel és megtámadni birtokaikat, területeiket. Ezek pedig haragra lobbanván, fölhítták rokonukat, Kieystutot, ki hadával segítségökre sietett. Egyesülvén, ellenséges szándékkal behatoltak október 30-án Lengyelországba, a Visztulán fölfelé ötödfél mérföldnyire Krakótól, pusztítván, rabolván és öldökölvén. Akkora esapást és nyomorúságot mértek a vitézekre, katonákra, leányokra és tisztas asszonyokra, milyenről az elmúlt időkből hallani nem lehetett.¹

Már most keressük a litvánok hadjáratának indokolása értelmét. A gneznai főesperes² arról értesít, hogy midőn 1340-ben Boleszló, Troyden Massovia herezegének fia, kit a rutének egyhangúlag vezérékűl és urokiúlfogadának, mérgezés következtében meghalt és Lubart, Gedimini litván herezeg fia Oroszországot elnyerte, Kázmér lengyel király 1359-ben hatalmas sereggel elfoglalta Oroszországot és Lubartnak csupán Luckot hagyta meg kegyelemképpen.³ De az időtől fogva, hogy Kázmér egy papot a Visztulába fojtatott, a szerenese teljesen elfordúlt tőle, és a litvánok megrohanták Oroszországot, Vladimir és Lwow (Lemberg) városokat több más helységgel elpusztították és több erős várat, u. m. Vladimirt, Biecet, Brescet bevették, sok kerületet elpusztítottak, megszámlálhatatlan keresztény népet rabszolgaságra vetettek. És valahányszor a lengyelek összetűztek a litvánokkal, mindig a lengyeleket verték meg, mígnem Kázmér király belátván, hogy nem bír a litvánokkal, kik mint a ragadozó farkasok rabolták és pusztították országát, úgy egyezett ki velök, hogy megtartván a maga számára Lemberget, Vladimirt a várost és tartományt (tehát Ladomériát) a litvánoknak hagyta...

¹ *Chronicon Livoniae*, Script. r. Prussi II., 111. Notandum, quod rex Ungarie quassdam terras contulit duci in Opul contingentes fratris regum, scilicet Georgii de Belse, nec non Luberti in Lutzik, scilicet regum Letwinorum. Ideo idem dux incepit litigare et invadere terras dictorum regum. Qui commoti evocarunt Kenstuthem eorum fratrem, qui cum suis venit in auxilium; et intrarunt congregati hostiliter terram Polonie feria V ante Omnium Sanctorum Wissulam ascendendo IV¹/₂ miliaribus a Cracovia, devastando, rapiendo et cedendo. Itaque tantam fecerunt stragem et miseriam in militibus, militaribus, virginibus et honestis dominabus, qualia retroactis temporibus non fuerunt audita.

² *Sommersberg*, II., 98.

³ Ad placitum bone voluntatis sue concedendo, a mi voltaképpen annyit jelent, hogy Luckot hűbérül adta neki.

1366-ban végre (miután Rómában föloldották) a töredelmes Kázmér nagy sereget gyűjtött és Oroszországot keményen megtámadta, Lodomériát, a Lubart birtokát összes városaival együtt elfoglalta és (hűbérül) Sándor hercegnek, Olgierd fiának, a Kieystut leghívebb hercegének adta, kivéven Chelm várát, melyet György belci hercegnek engedett át, ki már előbb meghódolt neki, de álnokul, mint az később világosan kitűnt. Sándor herceg azonban Kázmér haláláig hűségesen szolgált neki.

Kázmér király halála után azonban — folytatja a gneznai főesperes¹ — Kieystut litván herceg Tronyból, Olgierd litván nagyhercegnek édes testvérje és a kereszténység legdühösebb ellensége, szövetkezve a lucki Lubarttal, megtámadta Vladimir várát, melyet Kázmér király Koriath fia Sándor hercegnek adott volt megőrzés végett — ennek távollétében és a várparancsnok, Thuroky Petrás gyávasága miatt el is foglalta.

Nagy Lajos király valószínűleg ezen veszteség következtében érezte indíttatva magát, hogy Vörös-Oroszország vagyis Halics és Ladóméria, nemkülönben a ruthén tartományok kormányzójává édes anyja kedves rokonát, László opoli herceget, akkor Magyarország nádorát nevezze ki.²

László herceg igen jeles kormányzó volt, kit a gneznai főesperes is magasztal,³ és noha békeszeretőnek mondja, ebből éppen nem következik, hogy a litvánok garázdálkodását is tűrte, sőt ura, a magyar király iránt tartozó hűséggel nagyon megegyezhetőnek találhatta, hogy a litvánok által bitorolt területek visszafoglalásáról gondoskodják; azzal azonban, hogy ezt *talán* nem elég erélylyel, körültekintéssel és szerencsével tette, alig adott alapos okot Caro azon gyanúsításához, mintha a gondjaira bizott népekkel egyetemben Nagy Lajos királyt elárulni akarta volna.⁴

¹ *Sommersberg*, II, 103.

² *Caro*, *Gesch. Polens* II., 379. másodkézből idézi Lajos király okl. velét, melyben ez áll: *regnum nostrum Russiae eidem duci contulerimus gubernandum, et conseruandum*, és László kinevezését 1372-re teszi — helyesen, minthogy László ezen éven túl nem fordul elő nádorül.

³ *Inclitus princeps Wladislaus, tocius Russie Dux et Dominus pacis sectator, eiusdem indefessus persecutor.* (*Sommersberg*, II., 119)

⁴ Ludwig mochte wohl bemerken, dass Wladislaw ehreigige Pläne nährte

Mikor történt a litvánok rabló hadjárata? arra nézve a kútfők jóformán megegyeznek, hogy tudniillik október végén kezdődött és novemberben folytatódott. A lengyel annalisták október 29-ét, a *Chronicon Livoniae* október 30-át, a gneznai főesperes novembert említ, végre Dlugosz¹ azt mondja, hogy a litvánok a San folyóig november 2-án érkeztek.

Mihez képest — s ez érdekeseb ránk részve — Erzsébet királyné megérkezte Krakóban 1376. október második felében történhetett.

Honnét vette Schlözer² azon tudósítást, hogy a litvánok tíz teljes hétig pusztították Lengyelországot a nélkül, hogy ellenkezésre találtak volna? azt gyanítjuk ugyan, minthogy önmaga Kojaloviczot jelzi egyetlen kútforrásának; de nem tudjuk megállapítani, igaz-e ezen tíz hétre vonatkozó állítása.

2. „Gyilkolják a magyarokat“!

E szörnyű hír rémítette meg 1376. december 7-én Erzsébet királynét krakói székhelyén.

Minket magyarokat érdekel ugyan a krakói vérfürdő, melyet e helyt azonnal leírunk; de összefügg-e az imént elmondott eseményekkel, mint Caro véli: mi, kik más szemmel nézzük a lengyelek viselkedését, és ismerjük a gneznai főesperes rosszakaratú részrehajlását, melyet Caro is megenged, nem tulajdoníthatunk e sajnálatos eseménynek oly fontos politikai jelentőséget.

Caro, ugyanis, azt mondja, hogy a királynénak csakhamar alkalmá volt balgazdálkodása következményeit még inkább tapasztalnia, mint azt a litvánok rablóhadjárata alkalmával tapasztalta.³

Hát a jelen alkalommal miben állott ezen balgazdálkodás (Missregiment)? Abban-e, hogy megvigasztalta azokat, kik rémhíre-

---

und mit jene Provinzen in eine allzu warme Berührung gekommen sei; er nahm auch wahr, dass es gar nicht ausser aller Warscheinlichkeit lag, dass die Kleinrussischen und galizischen Bojaren das selbstständige Regiment Wladislaw's aus einen Ausweg aus dem Dilemma zwischen Ungarn und Polen ergreifen würden. (*Caro*, *Gesch. Polens*, II. 407.)

¹ A krakói 1876. évi kiadás III. köt. 367 lapján.

² *Gesch. v. Littauen* 78. l.

³ *Gesch. Polens*. II. 403.

ket hoztak a litvánok készülődéséről, s ez által annyira megnyugtatta a sandomiriakat, hogy ezek botorúl öröket nem állítottak? De hisz Sandomirnak és mindazon tartományoknak, melyeket a litvánok pusztítva előzőlöttek, voltak kapitányaik, nemes és vitéz férfiak, kiknek kötelességök leendett „a ragadozó litván farkasokra“ mindig ügyelni, minthogy a honvédelem ez időben kizárólag a nemességre háramlott.¹ Aztán hallunk-e ez élehetetlen nemes urakról annyit, hogy miután meglepni engedték magokat, összeszedték erejüket és kiűzték az ellenséget, mely Schlözer szerint tíz hétig zsarolta ama vidéket? Erről semmit se hallunk. Valószínűleg kényelmesebbnek találták megvárni, míg Nagy Lajos király jó magyarjaival, hogy boszút álljon helyettök.

Az emberek kedvelik a személyeket és nem a rendszert felelőssé tenni a szerencsétlenségért és bajért, mely őket érte. Így okolja meg *Caro* főntebbi állítását, és folytatja: A nép a szerencsétlenségért, mely érte, a hanyag igazságszolgáltatásért, a közélet elkoresosulásaért a magyarokat okolta, kik a kormányzó özvegy királyné körül valának, a miért alaposan meggyűlöltek őket.

A magyarok a lengyel ügyekbe bizony nem avatkoztak; erre legalább nincs adat. Hogy mégis gyűlöltek őket már csak azért is, mert szolgálták a királynét, ki inkább bízhatott bennök, mint lengyel földieiben, és ezen szolgálataikért jutalmat, fizetést húztak: ez megfogható.

Mind a mellett a krakói vérfürdő bizony csak gyalázatára válik a lengyeleknek még a középkorban is, mint ezt a következőkből, melyeket a gneznai főesperes után² előadunk, világosan kivethető.

1376. december 7-én, egy vasárnapon, Erzsébet királyné a krakói várban tánczos és egyéb világi mulatságot rendeztetvén,³

¹ Ezt a gneznai főesperes nagyon jól tudja, hisz közülök némelyeket fölöttébb magasztal is, például a Sakolowoi és Wiesenburgi két Bartost, kikről azt állítja: *Strenni milites, veraces et probi, virilesque terre defensores, pacis et tranquillitatis selectores, predonum atque furum persecutores hostiles.* (Sommersberg, II. 118). De talán ezeket is azért dícséri, mert Erzsébet királyné a litvánok rabló támadása után elmozdította őket állásukból. Krakó is új kapitányt kapott.

² Sommersberg, II. 117.

³ E körülmény ugyan nem tartozik a dologhoz, és fölemlítése csakis azért történik, hogy a bukott alkancellár bökjön egyet az általa gyűlölt fejedelmi asszonyon.

a magyarok szolgálói a szénás szekereket, melyeket Przetbor úr házába vittek, erőszakkal lefoglalták, hogy saját szállásaikra vigyék, amit látván Przetbor úr házi népe, ellenkezett a magyarokkal és a szénától elűzte őket. Ebből lárma támadt; a magyarok a magyaroknak, a lengyelek a lengyeleknek segítettek. Midőn pedig a dulakodás híre a királynéig hatott, ez megparancsolta a várnagynak, nemes Kmytha Jazkó úrnak és egyéb nemes uraknak, hogy gyorsan a hely színére lemenvén, rendet csináljanak. Kik, midőn a veszekedést csillapítani akarák, *úgy mondják*, valamelyik magyar, de hogy ki volt? *az nem tudatik*, nyilat lőtt és *szántszándékkal-e avagy csak esetleg? ezt szintén nem lehet tudni*, Kmytha Jazkót, a mondott várnagyot nyakon megnyilazta és úgy eltalálta, hogy az rögvest lefordult lováról és szörnyet halt. Látván a lengyelek, hogy a várnagy meghalt, nagy haragra gerjedtek a magyarok ellen, és a kit közülök kézre keríthettek, tekintet nélkül nemére és állására, legott meggyilkolták. Vala a magyarok közt egy magyar lovag, nemzetiségére szláv, kit Pogány Mihálynak híttak, ezt szállása pinezejéből kivonszolták és nyomorútan megölték. A királyasszony két igen kedves és bizalmas apródja Przetbor úr (kinek szénája miatt a zavar keletkezett) házába menekült, hogy éleőket mentsek. A gazda valamelyik kamrájába gondosan elrejtette őket és megtiltotta szolgálóinak, hogy ne merészeljék jelenlétüket elárúlni. Mialatt azonban ő maga fölméne a várba a királyasszonyhoz, jelentendő, hogy ama két ifjút megmentette, amiért nagy köszönetet aratott, szolgálói — mert gazdájok éjjelre is a várban maradt — feltörték a zárat, a két ifjút kegyetlenül elpusztították, ezüst öveiktől, ruháiktól megfosztották és az ablakon kidobták.¹ Annyira föl valának bőszerűlve Jazkó úr barátai, hogy a lajtorjáján, melyeket a királyné hölgyei a várfalakra támasztattak, menekülő magyarokat, utánok vetett nyilakkal és gerelyekkel üldözték. Így esett, hogy azon napon és éjjel százhatvannál többen meggyilkoltattak.

A királyasszony bánkódván magyarjai elhunytá fölött, abba

¹ Dlugosz még hozzá teszi, hogy azokat a magyarokat, kiket a lengyel hölgyek elbújtattak, búvóhelyeikből kiragadták és az ablakon levetették. III. 370.) Honnét vette az élénk fántáziájú történetíró ez adatot, és nem akarja-e vele azt gyaníttatni, hogy a magyar urak igenis otthonosak valának a lengyel menyecskéknél? nem tudjuk.

hagyatta a mulatságot és gyászt öltött. A vár tornyait és bástyáit őriztette, nehogy életben maradt magyarjai is elpusztuljanak. Csak néhány napot töltött még azon túl Krakóban, melyek alatt, hogy Kmytha Jazkó halálaért a rokonságot kárpótolja, annak még csak legény fiát megtette Leczye kapitányának. Azután visszatért Magyarországra, fiára, Nagy Lajos királyra hagyván Lengyelország kormányát.

Ily véget ért a magyarok üldözése Krakóban. De a kegyes sikkasztó és érdeemes koríró még kívánatosnak találta egyet végig suhintani az agg királynén, midőn elbeszélése végéhez hozzá teszi, hogy beteljesedett rajta a böles mondása: A jó kedv a fájdalommal keveredik és az öröm vége gyász. A kevélység és az élvezet hajhászata szomorúságának voltak előzményei.

Hagyján, ha a következő történetírók nem az ő szemüvegén át nézik vala az eseményeket, hanem a tények után ítélnék. De már Dlugosz nem elégszik meg azzal, hogy a gneznai főesperes, mint egyedüli kútfője előadását másolja, hanem nagyot lódít rajta. Például: míg a főesperes nem sok ügyet vet arra, hogy a magyarok lovászai (famuli) szénát rekviriálnak, Dlugosz nem tesz különbséget lovászok és uraik közt, hanem egyszerűen a „rabláshoz szokott“ magyarokat említi, kik a királynéval Krakóba jöttek. Továbbá: míg a gneznai főesperes a Kmytha Jazkó gyilkosául csak habozva jelez magyart, kiről nem meri állítani, hogy szántszándékkal ölte meg a várnagyot, addig Dlugosz nem kételkedik egyenesen magyarra fogni a gyilkosságot, noha állását — ezt bevallja — nem ismeri.

Ezekkől meggyőződhetik az olvasó az akkori lengyel történetírás megbízhatatlanságáról és arról, hogy a sovinizmus nem korunk találmánya.

PÓR ANTAL.

Az avar-székely kapcsolat pere.

— Válasz Thúry Józsefnek. —

(Első közlemény.)

A tudománynak mindig haszna van abból, ha a nehezebb kérdésekkel több ember foglalkozik. Több szem többet lát, több fej többet gondolkodik s több kezet vezet. Az írók egymást ellenőrzik, egymás ellen fordítják a kritika szeges ostorát, ütik egymás tévedéseit, sőt a vita hevében ütik egymást is és ütik az igazságot is. Egymásban kárt tehetnek, de az igazságban soha. Emez mindig nyertes marad, mert nyer akkor is, ha az elvakúlt lovag kidől.

A székely-kérdés eldöntése köztörténelmünk legnehezebb feladatai közé tartozik. A régi írók meddő kísérletezései után Hunfalvy Pál, Szabó Károly és néhány fiatalabb elme ezen próbálta ki erejét. A két idősebb tudós egymás felvilágosításába belefáradt s jobb létre szenderült a nélkül, hogy ők, vagy a fiatalok a kérdésben dűlőre jutottak volna. Az érdekes szellemi tornák porondja már-már gyöpösödni kezdett, mikor én léptem reá s a kényelmes egyedülvalóságban bizonyítani kezdtem, hogy a székelyek *neve* foglalkozást (határórt) jelent, *eredete* pedig a honfoglalás idején szereplő kabaroktól vezethető le.¹ Allításom egyik része sem volt új dolog. Az elsőt előttem Hunfalvy, a másodikat Fejér György nyomán már Pauler Gyula is vitatta. Nekem tehát csak a bizonyítás terén volt új mondani valóm.

Utánam Thúry József lépett ki a porondra és egy ugyancsak nagy lélekzetű dolgozatban azt hirdette, hogy a mai erdélyi székelyek az avarok egyenes utódai. Mivel a tapasztalat arra tanít, hogy a székely-kérdésben is az a bánja, a ki támad: engem jósze-

¹ A székelyek neve és eredete. (Ethnographia, 1897. s Néprajzi Füzetek, IV. szám.)

rével észre sem vett, hanem támadta helyettem néhai Hunfalvy Pált. A szembe állított különvéleménnyel tehát nekem volt illő leszámolnom. Az „Erdélyi Múzeum“ mult évi folyamában megjelent dolgozatot¹ én az *Ethnographiában* bíráltam meg. Dolgozatom egyik részében kimutattam, hogy az erdélyi székelyek nem avarok, a másikon pedig megmagyaráztam, hogy kik lehetnek az erdélyi székelyekkel összetévesztett avar utódok.² Ellenfeletem a művelet nagyon kényelmetlenül érintette s további ténykedését egészen ellenem fordítva, megírta azt a cikket, a mely e folyóirat előző három füzetében megjelent és a melyre most a köteles választ megadni szándékozom.

Azon kell kezdenem, hogy Thúry úr szörnyen haragszik, s a szíves érdeklődők nem tudják, miért? Mivel ő elhallgatta, megmondom én.

Említett első értekezésében Hunfalvy állításával szemben tagadta, hogy a székelyek neve foglalkozást jelentene. Tagadta pedig azért, mert a XIII. század derekáig visszanyomozható oklevelek és Szent László törvénye a latin szöveg *custos, custodes confiniorum* fogalmát magyarul *őr* (eur, ewr) szóval s nem a székelyek nevével fejezik ki. Tagadja másodsor azért, mert a Hunfalvynál felhozott XVI—XVII. századi oklevelek „székely“ libertinusai, őrsői, erdőkerülői stb. abaújmegyeiek voltak és így utódai is lehetnek az ott uralkodó erdélyi fejedelmek esetleg kitelepített székelyeknek, vagy ha azok nem voltak, nevük foglalkozást csak azért jelenthetett, mert az ide esetleg kitelepített székelyek mesterségét örökölték. Így jelent nálunk a *görög* és *zsidó* kereskedőt, boltost s így jelentett az *orosz* kapust, ajtónállót.

A két fogódzó mellőzése után Thúry a magára maradt krónikás hagyományhoz fordult. Ebben az erdélyi székelyek itt talált hun-utódoknak, Attila király hajdani népeinek mondatnak. Mivel a magyar honfoglalás és a hun romlás közti űrt történelmileg áthidalni nem lehet, szerzőnk Réthy László és Vámbéry (elhallgatott) ötletéből kiindulva; az avarok hozzánk közelebb eső emlékeit vonta

¹ A székelyek eredete. I—IV. közl.

² Avarok-e a mai székelyek? *Ethnogr.* 1893. VI. füz. — Az avar-székely kapcsolat emlékei. U. o. 1893. I. füz. Az utóbbi czímen a két cikk egyvögben is megjelent a Néprajzi Füzetek VIII. száma gyanánt.

bele a számításba. A 844-iki verduni szerződésből, a 871. táján kelt bajor-karantán Conversióból, a IX. századi oklevelekből s Einhard évkönyveiből, vagy Dümmler és Hunfalvy a belőlük merítő műveiből már tudtuk, hogy a mai Dunántúl nyugati s Ausztria keleti részeiben Nagy Károly és Pipin 791—805-ki pusztító hadjáratai után is maradtak avar töredékek. Mi természetesebb tehát annál, hogy a hun-utódoknak tartott székelyek a hunoknak is nevezett avar-töredékekkel azonosak. A krónikák a székelyek hun őseit, mielőtt Erdélybe vonultak volna, a Csigla-mezőre helyezik. Erről a *csigla* szóról pedig Thúry igen helyesen kimutatta, hogy kerített helyet, vagyis avar ringet, gyórt jelent. Mivel szerinte a krónikákból az is kivehető, hogy a székely csigla a Tiszán túl volt, útalt arra, hogy Pipin az avarokat a Tiszán átkergette, hogy „a Tiszán túl lakó avarokat a IX. század közepén Ravennai Guidó geographus (írt 850 tájban) említi“, és hogy Anonymus az itt talált s ugyan csak Attila népeinek tekintett székelyeket a Körös vidékére helyezte. Egészen világos tehát, hogy az Erdélybe átvándorolt székelység a magyarországi avar-töredékek egy része, a történelmileg és mondaiilag egyaránt igazolt tiszántúli része volt. Hogy csakugyan ez volt, Thúry még azzal bizonyította, hogy 93 székelyföldi helynév 208 változatban megtalálható a mai magyarországi helynevek között; sőt bizonyította azzal is, hogy a *székely*, *székely*, *széköl*, *széköl* név tulajdonkép azonos a bokharai Sejkh Szülejman szótárában található *szikil*, *szekil* szóval, mely a régebbi foglalkozást jelentő szómagyarázatokkal szemben nemes embert, született urat jelent.

Mivel a hosszú értekezés rám vonatkozó felületes jegyzete az én részletesen bizonyított állításaimat nem czáfolta meg, jogom volt hinni, hogy kettőnk közül csak egynek lehet igazsága, s ha a lehető legjobb eshetőségre számítunk is, a másik okvetlenül tévedett. Bonczolás alá vettem tehát értekezését, és mit találtam? Azt, hogy a „csigla-mező“ helyes magyarázatán kívül semmi új adat, vagy bizonyítási mód sem állja ki a kritikát. Mivel a szerző utóbb vád alá helyezett miattok, a jelen lapok olvasói, a vád tájékoztatlanul hagyott tanui előtt is elmondom röviden, miért.

Az erdélyi székelyek tiszántúli avar voltára tulajdonképen csak két bizonyítéka volt: a IX. századi Ravennai Guido és Anonymus, a ki 1203 ban írt. Az elsőre vonatkozólag kimutattam,

hogy Thúry, a ki másod-harmad kézből merített, egy ki nem heverhető végzetes hibába esett. A IX. századnak vélt Ravennai Guidó személyében ugyanis *összetévesztett két különböző író*: a VI. századi *Ravennai Névtelent* és a Ravennai névtelent kivonatoló *Pisai Guidót*, a ki a XII. században, 1118 táján írt. Az a fontosnak tartott adat, hogy Dáciában, tehát a Tiszán túl is laktak avarok, a Ravennai Névtelen Cosmographiájában van megírva.¹ Ha tehát az adat VI. századi, akkor semmit sem bizonyít, mert nélküle is tudjuk, hogy az avar uralom idején ott csakugyan avarok laktak. Ha pedig ez az adat elesik, akkor a rendelkezésünkre álló összes középkori kútfőkben többé senki sem talál bizonyítékot arra, hogy azok az avarok, a kiket Pipin a Tiszán átkergetett, a Tiszán túl valahol megállapodtak és a magyarok bejöveteleig ott meg is maradtak. E nélkül a 805 ki avar romlás és az 1203-ban írt krónika közt tátongó 400 éves ür áthidalatlan marad.

Ilyen esetben a mondák szárnyain száll a kutató. Ezt eselekedte Thúry is, midőn a 850-edikinek vélt hamis adattól Anonymus körösvidéki székelyeiig eljutott. Mivel a honfoglaláskorinak vélt emlék történeti magva egy 850-ki közvetítő adat segítségével ki nem hüvelyezett, nekem adat hiányában jogom volt kétségbe vonni, hogy van-e itt egyáltalán valami, a mivel az avar töredékek és az erdélyi székelyek közti kapcsolat fentartható. Talán a helynevek? Thury bámulatos szorgalommal összeszedett minden adatot. Csakhogy velük kritikátlanul bánt és hasznavehetetlen eredményre jutott. A nevek hasonlósága alapján a székelyek laktak volna mindenhol, a hol ma Magyarországon magyar lakik, sőt — a hogy utólag rámutattam — még ott is, a hol ma szlávok laknak és a magyarok bejövétele előtt is azok laktak. Az útvesztőből kiszabadult szerző maga is érezvén a bizonyítás képtelen voltát így foglalja össze a helynevekről szóló szakasz meddő tanulságait: „Az erdélyi székelyek e szerint Magyarország területéről szakadván ki, tulajdonkép nem az a kérdés, hogy kik és mifélek? az erdélyi székelyek, hanem az, hogy miféle eredetű nép volt az a székelység, mely a magyarok bejövétele előtt s részben még később is Magyar-

¹ M. Pinder et G. Parthey: *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographia*. Berolini, 1860. 202. l.

országának dunántúli és tiszántúli részeiben lakott?" (Erd. Múz. 1898. évf. 163.) Bár e homályos beszédből is kitetszik, hogy a szerző a dunáninnyi és tiszáninnyi helynevek bizonyító erejét elejtette; bár tudjuk azt is, hogy nála Anonymus tiszántúli székelyei miatt a dunántúli adatok is feleslegessé váltak: mi a helynévlajstromot — nehogy másokat találjon kísérteni — kellő figyelemre méltattuk és kimutattuk, hogy egy részük olyan *személynév*, a mely a székely letelepedés utáni évszázadok okleveleiben állandóan szerepel és így a helységeknek bármikor nevet adhatott; kimutattuk, hogy a tetszés szerint válogatott anyagban van sok fölemlített és elhallgatott *szláv* és *szlávok képzésű* helynév is, a melyeket a székelység Erdélyben már készen talált; kimutattuk végül, hogy a szerző felhoz több olyan közönséges helynevet is, a mely *önállólag*, minden vonatkozás nélkül, bármikor létrejöhetett. A hasonlításnál e szempontok mellett figyelembe kellett volna venni azt, mit csak a hasonlítás után hangoztatott: az eredetet. Ha előtte szemmel tartja azt, hogy a székelység török eredetű avar nép lehetett, talán akad olyan adalék is, a mely nemcsak az egykori lakhely kérdésére, hanem a székely ősnyelv mineműségére vethetett volna némi világosságot. De Thúry sem erre, sem a mai nyelvi viszonyokra figyelmet nem fordított.

Mi, az értekezés figyelmes olvasói, e szerint egészen Anonymus följegyzésére vagyunk utalva. Történeti kapocs híján 300, illetve 400 éves emlékekben kell keresnünk a mondai hitelt. Az itt megejtethető mondafejtési művelet nálam ismét azt eredményezte, hogy Thúrynak ezzel az utolsó bizonyítékkal sem volt szerencséje. A mondák pontos megfigyelése kiderítette, hogy a krónikák kétféle „hun” csatlakozásról beszélnek. A monda egyik változata Anonymus könyvében, a másik az u. n. hun-krónikában maradt reánk. Amaz 1203-ban kelt, ez pedig 1221-ben íratott hozzá a folyton bővített Nemzeti Krónikához. Az első lejegyzés inkább feldolgozásnak mondható, mert a monda egy éles eszű, merész kompilátor kezein ment keresztül; a második szintén kompilátor volt, a ki a hazai „hun” hagyományt Attila krónikás emlékeivel összeolvasztotta, de az összeolvasztásnál a homályosnak tetsző hazai mondákat annyira, mint Anonymus szokta, nem merte megbojgatni. A két följegyzésből még az is kitetszik, hogy Anonymus az alföldi, a

hun-krónikás a dunántúli mondákból merített. Az eligazodásnál tehát a mondák otthonából kikerült és naivabb dunántúli változatot kell szem előtt tartanunk. Ebben pedig az van elmondva, hogy a dunamelléki Krimhild-esatából Attila egyik fia, Csaba királyfi, előbb Görögországba, aztán őshazájába, Szkythiába menekült, a hol korozmin származású nejétől két fia, Ed és Edemen született. Mikor az ott tanyázó magyarság vissza akarja foglalni Attila örökét, Edemen „atyja és anyja nagy atyafiságával“ a honfoglalókhöz csatlakozott s az új hazában megállapította az Abák nemzetségét. Ezt neveztük mi el *keleti* csatlakozásnak. A krónika szerint volt egy másik hun töredék is, vagy 3000 ember, a ki a Krimhild-esata után a *Csigla-mezőre* menekült. Ezek a honfoglaló magyarokat Ruthéniában fogadták s Pannónia (a mai Dunántúl) együttes elfoglalása után „abban osztályosak maradtak, a mint azonban a magyarok akarták, nem a pannoniai síkon, hanem az oláhokkal együtt a határhegyek közt nyertek osztályrészt.“ A krónikás szerint ezek a *szikölök*, a kik még a XIII. század első felében is „azt hitték, hogy Csaba Görögországba veszett, a honnan a köznép ma is mondja közbeszédben: akkor térj meg, mikor Csaba Görögországból visszatér.“ Érdemes végül tudni azt is, hogy a krónikás előtt ismert mondák egyike szerint a magyarság és a csigla-mezei hunmaradvány nem a történelmileg ismert Szvatoplugtól, hanem ennek állítólagos atyjától, *Maróttól* foglalja vissza Pannóniát. Ezt neveztük mi a keletivel szemben *nyugati* csatlakozásnak, vagy jobban mondva: hódolásnak.

Anonymus kompilációiban ugyanez a monda van meg szabadabb feldolgozásban. Csaba személyét egészen elejtette, ha ugyan már előtte az alföldi mondák el nem ejtették. Belőle csak a Balkánon (a másik följegyzés szerint Görögországban) letelepedett Zuard utódai, a „Sobamogera“ (Csaba magyarja) maradt meg. Zuardot a hun-krónikás szintén ismeri. Attila egyik vezére, a ki az Apuliában küldött sereget vezet. Ez a Zuard, vagy Zoard történeti alak; azonos azzal a Salarddal, vagy Szalárdal, a ki 921—922 ben Felső-Olaszországot és Apuliát dúlta az ott barangoló magyar sereggel. Nyilvánvaló tehát, hogy a monda és a monda után induló két krónika az ő emlékét olvasztotta bele a hun vonatkozású mondákba. Anonymus, ki Zuardot a honfoglalás történetének visz-

szahódította, a Csaba-monda egyéb részeivel is szabadon rendelkezett. Így csinált ő a *keleti* hunokból kunokat s Csaba két fiából, Edből és Edemenből kun vezéreket, a kik a Mátra alatt kapnak foglalási földet s alapítói lesznek az Aba-nemzetségnek. Mivel pedig a monda beszélt ruthenai csatlakozásról, s valami keleti csatlakozásról, kunjait s a keleti csatlakozásban csakugyan szereplő Aba-ösoket, Edet és Edement teszi meg ruthénai csatlakozóknak. Nála ez lett aztán a *keleti* csatlakozás. A vele szembeállított *nyugoti* csatlakozás rekonstualásáról szintén gondoskodott. Ez az itt talált hun-utódok csatlakozása volt. Mivel a XII—XIII. századi monda ezeket az erdélyi székelyekkel s Marót legyőzőivel azonosította: a pannóniai (dunántúli) Marót-mondából létrejött a tiszántúli (bihari) Mén-Marót mondája, s a csigla-mezei hun-székely csatlakozókból lettek körösvidéki hun-székely csatlakozók.

Mivel a két följegyzésből világosan látható, hogy a XIII. században megfigyelt 3—400 éves mondákban a hun-utódok két féle csatlakozása már összefolyt, keresnünk kell és ha keressük, meg is találjuk a mondai tévesztés okát. Az ok a csatlakozók közös *székely* neve volt. Midőn a hun krónikás a pannóniai hun-utódokat az erdélyi székelyekkel azonosítja, világosan meg is mondja hogy magokat „változtatott néven szikölöknek nevezték.”

A *székely* névről pedig ki tudjuk mutatni, hogy törökösen foglalkozást (ört, határört) jelentett. Ha tehát a hun-utódok foglalkozásuk után kapták új nevüket, érdemes tudnunk, hogy a XIII. századi mondák elhomályosulása előtt nemesak Erdélyben, hanem a Dunántúl nyugoti határán is voltak székelyeknek nevezett határörök. Az utóbbiak szerepe a XII. század derekán már véget ér s krónikáink tanulsága szerint ekkor már besenyőkkel együtt voltak a szomszédos osztrák területen harezoló magyar hadak előőrsei. A besenyők letelepítése a XI. század második felére esik, a velük megerősített határon tehát a székelység már előzőleg megfogyatkozott. Mi az első végzetes csapást a 955-ki augsburgi ütközéssel hoztuk kapcsolatba, mert a székely hadiszolgálat törvényei szerint előre, tehát nyugot felé is, háborúba kellett az egész székely határörségnek mennie. Ott pedig mindig elől járt, előőr volt és így az augsburgi csapás is legelső sorban őt érte. E föltevésünket támogatják még a nyugoti végek regös-énekei, a melyek még ma is

emlegetik azt, hogy a regösök hideg havas országról jönnek s itthon ördögöknek (ördögűző samánoknak) tekintik őket, holott ők Szent-István király szolgálói. Ebből pedig az tűnik ki, hogy a mai regösök egyenes folytatói azoknak a középkori ének-mondóknak, a kik magukat a hét augsburgi menekülttől vagyis azoktól a vándor énekmondóktól származtatták, a kiket a Pozsonyi Krónika szerint pogány, vagy ördögös énekei miatt Szent-István király az esztergomi Lázár-lovagok fegyülete alá rendelt. Az üldözött énekmondók a nyugoti székelységnek voltak mulattatói. Ez a székelység pedig a XII. század végén annyira eltűnt, hogy Anonymus, a ki a határőr intézményről tudott, 1203-ban már azt állította, hogy az ország határának megállapítása után Zoltán vezér a dühös németek ellenében besenyőket telepített oda. Ezt a tévedést az idézte elő, hogy az ő idejében már csak helynevek és néhány oklevél őrizte az onnan kitelepített és beolvasztott székelység emlékeit.

A hun-krónikás mondái még tudták, hogy az itt talált hun-utódok a Dunán túl kaptak foglalási földeket. De mivel 1221 körül ebben az oszág részben már nem voltak hunokkal azonosított székelyek, a dunántúli székelyek helyére behelyettesítette az erdélyi székelyeket. A művelet nagyon könnyen ment, mert a monda ezeket is székelyeknek s hun-utódoknak tartotta, sőt tudta róluk azt is, hogy először nem Erdélyben, hanem valahol Magyarországon kaptak foglalási földeket. Mivel az áttelepítés közelebb eső tényeken alapult, Anonymus a honfoglalás idején nem is szerepeltet Erdélyben székelyt. De nem szerepeltet dunántúli hun-utódokat sem, hanem beszél a mátra-vidéki kunok és a körös-vidéki székelyek csatlakozásáról.

Az ugy összekeveredett hun-székely mondákból végeredményként az hüvelyezhető ki, hogy a hagyomány kétféle hún-töredékről beszélt: egy *dunántúli*ről, mely a hun romlás után egy Csigla-mező nevű helyen itt maradt, a honfoglalók elé Rutheniába ment, ott meghódolt, itthon Maróttól segítette elfoglalni Pannóniát, a foglalás után a nyugati határon határőr lett és foglalkozása után székelynek neveztetett, a legveszedelmesebb őrvonalon megfogyatkozott s mivel a hódoláskor magának nyomot hagyó előjogokat nem biztosított, töredékei később épp úgy áttelepítettek, beolvadtak, mint a vele egy rangon lévő besenyő hódolók; beszélt továbbá egy *erdélyi*ről, mely Csaba

királyfi népe volt, az Abák őseivel, Eddel és Edemennel keleten esatlakozott, mikor Attila örökét visszafoglalták, Magyarországon foglalási földet kapott, később azonban Erdélybe, a később kibővített keleti határra áttelepített, ott megváltoztatott néven ugyancsak határőrző székely lett s mivel ősi jogait a csatlakozás alkalmával biztosította, a magyar és a később betelepített szász mellett *külön nemzet* maradt, beszélt évszázadok múlva is a keletről vissza nem térő Csabáról és a vele lévő hun-hagyományokról, mikor pedig a nyugati megfogyatkozott székelység az övéhez hasonló előjogok híján végleg beolvadt, örökösévé lett a hun-utódok összezavart összes hagyományainak.

Mondamagyarázatom kiegészítéseül meg kell említenem, hogy a hun-krónika egyéb részeinek mondai magvát is kerestem és kiderítettem, hogy a specifikus magyar hun-mondák nem a hunok romlására, hanem a hunokkal egy néven szereplő dunántúli avarokra vonatkoznak. Meg van bennük Nagy Károly Comagene-i (tullni) ütközete s a Detrével azonosított Pipin „római király“ hadjárata, a Tiszán átkergetett avarok emlékével egyetemben, sőt megvan az időszámítás helyessége is, mert a hun-avar romlás csakugyan egy évszázaddal történt a magyarok bejövétele előtt. Ha tehát arra van hiteles történeti adatunk, hogy a hunnak nevezett hun-avar töredék egy része Szombathely és Petronell közt külön khagán alatt a romlás után a IX. század derekáig, sőt még azontúl is fennmaradt s a passauai egyházmegyébe kebeleztetett; s ha tudjuk azt is, hogy ettől délre, a Rába és Dráva közt, egy másik töredék 871. körül a salzburgi egyháznak még jó adófizetője volt: egész biztosra vehető, hogy a Csigla-mezőn megvonult nyugati hun-utódok, a dunántúli székelyek, azonosak azokkal a történelmileg is igazolható nyugati avar töredékekkel, a mely töredékek a szent-galleni barát közeli följegyzése szerint tényleg olyan szélességű bekerített mezőkön (törökül *csig-la-kban*) laktak, mint a minőket határt jelentő neveink alapján a nyugati székelység területein pontosan megjelölhetünk.

A velük összetévesztett keleti, azaz erdélyi székelyeket, mielőtt a fenti mondamagyarázatot megejtettem volna, a honfoglalás előtt hozzánk csatlakozó *kabarsággal* azonosítottam és azonosítom ma is, a fenti művelet eredményei után. Tettem és teszem ezt azért, mert ha Konstantin császár 950. körül följegyzett hiteles adatait elejtjük,

nem találunk a XI. századi besenyő és kun (palóc-kun) vendégnépek előtt egyetlen olyan népet sem, mely a monda értelmében keleten csatlakozott, nyolczadik honfoglaló törzs lett s utóbb a hadban székely módra elől járt, törzsi szervezetét, külön nemzetiségét s a velük járó jogszokásokat épségben megtartotta. Konstantin azt is mondja, hogy ez a nép, mely a velünk szomszédos Azovi melletti kozárság alattvalója volt, más nyelvet beszélt, de 950 körül már elmagyarosodott. Ebből az következik, hogy valamely vele szomszédos magyar népelem nyelvét sajátította el. A nyelvészet már kimutatta, hogy a csíki, háromszéki székely nyelv a felsőmagyarországi tájbeszéd jellemvonását viseli magán, míg a tőlük nyugatra eső székelyek nyelve a régi alföldi és drávamelléki tájbeszéddel azonos. Ebből tehát az következik, hogy az elmagyarosodott székelység keleti része a Szamos-völgyön át északkelet felől települt át, míg a nyugati rész, mely későbbi települőknek látszik, a Maros völgyén vándorolt be a délkeleti és déli végekről. Ezért teheték meg a krónikák Csaba utódait egyértelműleg mátra-vidéki foglалóknak s ezért beszélhetett a monda Anonymusnak arról, hogy az a székelység, a melynek áttelepüléséről ő még tudott, valahol az alföldön lakott.

Az sem lehet véletlen, hogy az alföldi tájbeszéddel élő udvarhelyieknek egy olyan regős-éneke maradt fenn, a mely a nyugati székelyföld regős-énekeivel számos pontban mutat egyezést. A nyugati regős-terület lenyúlik egészen a Dráváig, a hol egykor a Maros völgyén felvándorló alföldi székely területekkel, tehát az udvarhelyiek területeivel is érintkezhetett. Ha a székely-kabar elmélet utolsó nehézségét is le tudjuk majd küzdeni, akkor ki fog derülni az, hogy a kozár hegemonia alá jutott kabarok — miként ezt már Vámbéry és Pauler is hangoztatta — nem voltak kozárok, hanem — miként ezt a monda sejteti — keletre menekült avarok. Hiszen ha az alföldi monda nem ilyen értelemben beszélt volna az alföldi székelyek őseiről, akkor Anonymus rekonstrukcióiban aligha olvasnánk azt, hogy a Körös-vidék székelyei *kozár* birtok területén csatlakoznak a magyarsághoz és hogy a magyarsággal egy kozár hegemonia ellen küzdenek. Ez a monda csakis az Azovi melletti események átültetése révén ölthette a krónikában lévő meglepő alakot.

Mivel mindkét székelység határon lakott és határórző volt,

fenntartottam továbbá azt a véleményemet is, hogy a *székely* név határórta jelent. Ennek alapszava az ugor és török rokonyelvek fogalmi és hangtani rokonságba hozható nagy szócsaládjában eredetileg sekély vizet, gázlót, aztán a forgalmi vándorlás révén idővel természetes vízi határt, mesterséges gázlórekesztőt s rekesztő módjára összerótt sövényt, kerítést, kerítő halászást és vadászást is jelentett. Mivel pedig a kerítés a bekerített helyet is szokta jelenteni (pl. a magyar *vármegye*, a német *Mark* = velő, fabél, határ, tartomány), a tatár *sege*, oszmanli *sug*, *siglik* s a lapp *coakke*, *coke* „sekély víz, gázló“ körébe tartozó magyar *szejke* „fakadékos, nyirkos hely“, *szik* „szikájós, sáros hely“ sem maradt meg ősi jelentése mellett, hanem a középkori *cegőfa* (1193), *székfa* (1270), „határfa“ s az újabb *szeg* „vég“, *cesklyészás*, *cesklye* „kerítő-fogás, csapda stb. közvetítésével magát a határolt valamit fejezte ki, mint *pohár-szék*, *csap-szék*, *mészár-szék*, fa *szikja*, tojás *széke*, *szike*. Hasonlóan határolt területet jelent a székelyföldi székek (megyék) *szék* szava is, a mit nemesak a nálam felsorolt számos helynév (pl. a név értelmét is magyarázó krasznamegyei *Marka-Szék* (Csánki: Magyarország. földr. I.), hanem német Laziusnak az a jellemző adata is bizonyít, hogy a székely megyéknek 1550 körül *Markho-zekh* volt a neve.

Ha tehát van egy ősrégi eredetű *szik*, *szék* szavunk „határ, határolt terület“ jelentéssel, joggal föltehető az is, hogy a határra telepített kabar és avar népek új közös neve, a *sziköl*, *székely*, *székely*, *székkel*, ezzel a határt, határolt területet jelentő *szik*, *szék* szóval összefügg. Utbaigazítól felhoztam a *rum-el*, *rum-eli* és a *lengy-el* népvét, a mely törökös képzéssel rumbelit, lengybelit jelent. De felhozhattam volna a kisorosz és tót *moskalj*, oláh *moscal* *muscal* „oroszl, moszkovita“ népvét és az elszlávosodott guzok *guzul*, *huzul* nevét is. Ennek analogiájára az elmagyarosodott török határörök neve „határlakót, határolt területre valót, határórta“ jelent. Mert hogy a *székely* csakugyan foglalkozást jelentő népnév volt, azt XVI—XVII. századi felsőmagyarországi oklevelek egész világosan bizonyítják. Ha Jászón egy tanú 1585-ben azt vallhatta, hogy „Bánffy idejében *zekel voltham*“, vagyha Mádon néhány zombori lakos 1574-ban bizonyíthatta, hogy hány évig volt *székely azaz erdőkerülő*, végül, ha 1572. tájáról vannak bizonyítékaink arra, hogy Munkácsen a közeli falvak időnként „*székelységet szolgáltak*“, vagyis

az őrségre kirendeltek „*székelysége* bejártak“ : akkor hiába hozakodik elő Thúry azzal, hogy ezek esetleg az oda kitelepített erdélyi székelyek mesterségét érthették. Hiába, mondom, mert a kitelepítés bebizonyítva nincs, meg ha be is bizonyodnék, akkor is csak azt bizonyítaná, hogy a *székely* név nyilvántartott értelme őrt, határőrt, kerülőt jelentett, Thúry, a ki *csigla* szót török képzésnek „*csig-la*“ találta, a *székel* szónál ugyanezt lehetetlenségnek tartja. Bizonyítékot ellene felhozni nem tudott ugyan; de felhozott egy török *szikil*, *szekil* szavat, a mely nemes embert, született urat jelent. Hogy egy hódolt, vagy esatlakozó nép „változtatott néven“ miért lett volna a hódítóval szemben előkelő, azt még akkor sem tudnám megérteni, ha az abaúji, zempléni erdőkerülőkre és munkácsi várőrökre, vagy a dunántúli „hitvány székelyekre“ bebizonyosodnék, hogy csakugyan született uraknak képzelték magukat.

Ime, ez az, a miért Thúry reám éktelenül megharagudott. Eredményeiből — szerintem — csak a *csigla* magyarázata állta ki a kritikát, a többivel (az alföldi hun-avarokkal, az Anonymus itt talált alföldi hun székelyeivel, a rengeteg sok helynévvel) semmit se bizonyított. Kalandozásainak ellenőrzésénél rájöttem a nyugati székelység fontos szerepére s az ő révükön létrejött magyar-hun mondák avar vonatkozásaira, a krónikáinkban rejlő keleti és nyugati kapcsolat titkaira s végül arra, hogy a nyugati hun-avar-kapcsolat szereplői a nyugati végek avar eredetű székely határőreivel azonosak. Ha Thúry jobban szeretné a dolgozata romja alól kiásott igazságokat, mint a hogy szereti önmagát, akkor nem kellene alább beszámolnom arról, is, hogy mily igazságtalanul akarta visszaadni a kölesönkenyeret.

DR. SEBESTYÉN GYULA.

IRODALMI SZEMLE.

A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota.

(Irtta: *Jancsó* Benedek. Budapest, 1899. Lampel Róbert kiadása. 800 lap. Ára 6 frt.)

Ezzel a munkával *Jancsó* Benedek a román politikai és történelmi tanulmányok harmadik kötetét bocsátotta közre. Magában foglalja a román mozgalmakat II-ik József 1773-iki első erdélyi útazásától a magyar szabadságharcz leveretéséig nem csak politikai, de vallási, irodalomtörténeti s más kulturális szempontból.

Ebben a kötetben különben szerző önmagát ismétli, a mennyiben ezen tanulmányainak I-ső kötetében a forradalmi dolgokkal bőven foglalkozott; ezt cselekszi most is munkájának javarészeiben.

A munka nem pragmatikus, oknyomozó, kritikai feldolgozása a kornak, a melyet felölel, hanem többnyire jól megválasztott írók után bő előadása és szerencsés csoportosítása, összehozása az eseményeknek, a melyeket megismerni szükséges, ha a román nemzeti törekvéseknek és aspirációknak nyitjára akarunk jutni. *Jancsó* ezen történelmi és politikai tanulmányaival elsősorban erre célzott. Össze akarta hozni s némileg rendezni akarta az anyagot, a mi szerteszélyel hevert s a mit a nemzetiségi törekvések és harcok ellensúlyozása szempontjából a magyar politikusknak ismerni kötelessége. Munkája sikerült. A román politikai aspirációk kútforrásai ezzel föl vannak tárva; ma már ezen tanulmányokkal kezünkben a román nemzetiségi eszme egyes lüktetéseit meg tudjuk magyarázni; a tüneteket illetőleg biztos diagnózist állíthatunk föl; nem kell tehát többé sötétben tapogatóznunk, a mennyiben a mai románság politikai s nemzetiségi törekvéseiben a multat látjuk ismétlődni. Megtudjuk, hogy a mai harc nem kezdet, hanem folytatás, nem a mai idők s politikai helyzetek, hanem a régi idők természetes folyamánya, a multak vergődéseinek szakszerű föntartása és ápolása.

Szerző a felölelt anyagot három részre osztja. Az első a *Hora*-világra, a második a nemzetiségi eszme kifejlődésére, a harmadik az 1848/49-iki román lázadásra vonatkozik.

Az elsőt illetőleg megismerjük a *Hora*-lázaság előzményeit; az

azt előidéző valódi okokat; annak lefolyását s következményeit; az Ímpárat (császár) s román nép közötti viszonyt, a mely elég kedvező volt arra, hogy Hora és társai félremagyarazzák s megindítsák a magyar nemesség ellen az irtóháborút.

A mai nemzetiségi eszme kifejlesztésének kezdetét az 1790/91-iki országgyűléssel vezeti be, az unio-, a jobbágy- és a nyelvkérdésben a *supplex libellus Valachorum*-mal, a melyben a román követelések már kibontakoznak s nagy visszahatást idéznek elő. A már megindított mozgalmat nagyban ápolják s föntartják azok a román közművelődési törekvések, a melyeknek hatása a nemzeti öntudatra felette nagy, a mennyiben úgy nálunk, mint túl Romániában a közélet föllendül s a nemzeti társadalom, annak együttérzése kibontakozik.

A nyelvharcok, valamint azok a surlódások ifjúság és püspöki hatóság között, a melyek a nép érdeklődését is felköltötték, mind a nemzeti eszme, ideál javára szolgáltak. Ezt az ideált csakhamar ellentétben látjuk lenni a magyar nemzeti ideákkal, miért az összeütközés elkerülhetetlenné lett. Ezért látjuk a románságot 1848-ban a magyar nemzettel szemben.

Szerző bőven foglalkozik az egyes eseményekkel. Részletesen írja le a balázsfalvi népgyűlést; a román nemzeti komité tevékenységét és egyáltalában a forradalom lezajlását; a szereplő egyéniségek hatását a közdolgozókra, az eseményekre.

Ebben a keretben mozog Jancsó könyve.

A keretet érdekesen hasznos dolgokkal tölti be, a melyek kiválóan fontosak mindazokra nézve, a kik a hazai nemzet-állam ellessével megismerkedni óhajtanak.

Úgy tudjuk Jancsó még egy kötetten dolgozik, a mely a szabadságharc utáni román nemzetiségi küzdelmeket, azok ismertetését foglalná magában. Nagyon kívánatos volna a kérdés befejezése. Az utolsó kötet nélkül nem volna teljes képünk a román nemzetiségi törekvésekről. Mi tehát, a kik annyira fontosnak tartjuk az ügyet, csak bátorítani tudjuk szerzőt. A feladat bár nagy, Jancsó azt könnyűséggel oldhatná meg. Sikert kívánunk hozzá.

(m. g.)

Könyv Erzsébet királynéről.

(Dr. Márki Sándor: *Erzsébet Magyarország királynéja* [1867—1898.]. Budapest, 1899. 4° 139 l. Számos képpel és külön képmelléklettel, díszkötésben. Franklin-Társulat kiadása. Ára 5 ft.)

Márki Sándor munkája Erzsébet királynéről éppen a királyné tragikus halálának évfordulóján jelent meg, mint egy kegyeletes koszorú a nekünk halhatatlan uralkodónő emlékének. Nem csodálkozom rajta, hogy magyar historikusnak hazafias szívét megihlette ez a föladat és természetesnek találom, hogy aztán oly igaz kegyelettel és szeretettel végezte. Műve két részre oszlik. Az első, emlékbeszéd alakjában, *Erzsébet*

királyné mythosa címen, lendületes bevezetésképpen összefoglalja a királyné életét s ennek olyan irányú folyását, mely meghódította a nemzet szívét, mythikus alakká tevén Erzsébetet. A tulajdonképen való életrajz kilencz fejezetben tárgyalja *Erzsébet királyné krónikáját*, adatok egész seregét fölhasználva és földolgozva. A fejezetek címe a következő: I. A császárné 1853—1863. II. A császárné s a magyarok 1863—1866. III. A kiegyezés s a koronázás. IV. „A magyar asszony“ 1867—1874. V. Csöndes ének 1874—1879. VI. Közügyek és utazások 1880—1889. VII. „Mater dolorosa“. VIII. Az ezredéves ünnep 1896. IX. A királyné utolsó évei és halála.

Nehéz föladata volt a mű szerzőjének. Kegyelete egyúttal lojalitás is: nagy izléssel, ép nemzeti érzéssel kellett eltalálnia, el is találta azt a mértéket, mely az életrajz megírásához szükséges volt, a nélkül, hogy (mint maga mondja a magyar törvényhozásról) *az ember egy percze is Byzáncban érezné magát*. És mégis, magyar tudóshoz illő nyíltsággal megmondja az igazat, mindenütt őszintén, férfiasan, kerülgetés nélkül. — Az adatok roppant tömegéből szerencsés érzékkel válogatta meg a jellemzőket s művében a szeretet és történetírói igazság keretében hűséges képmását látjuk emlékünkből örökké élő királynénknak. Minő mythikus alak az valóban, ki a históriai igazmondás fényességével megvilágítva is, megragadó, főséges képet nyújt! Ilyen ez életrajzban Erzsébet királynénk, sőt így, a históriai adatok egyesítve, piedestált képeznek s még fenköltebbé teszik az Ő nemes alakját.

Legyen szabad itt egy, szerintünk *igen fontos* dolgot ez életrajzról s ennek megjelenése alkalmából elmondanunk. Ez a munka *magyarúl* van írva. Olyan magyar tudós, a ki művében a stilra gondot fordít és nem csak tiszta, tősgyökeres, zamatos magyarsággal ír, de munkájának nyelvezetére a legteljesebb figyelemmel van, nem mindennapi jelenség. A magyar szakműveket általábanvéve, mondjuk ki őszintén, bámulatosán unalmas és szürke nyelven írják. Belekövesedett a magyar szakirodalomba valami fojtós, émelygős, vaskalapos *stilus curialis*. Sőt még ez sem, ennél is rosszabb, mert a hivatalos stilusnak legalább meghatározott formái vannak. Ám a magyar szaktudósok nagyrésze egyáltalán nem törődik azzal, hogy minő stilban ír. Mintha szándékosan szürkén írnának, mintha gondosan kerülnék azt a profán dolgot, hogy tudományos műveiket élvezettel lehessen olvasni, vagy egyáltalán megérteni. — Hogy ez mennyire helytelen és vétkes fölfogás, azt bizonyítani e helyen fölöslegesnek tartom. Elég hivatkoznom csaknem valamennyi francia, számos angol munkára, sőt német művekre is, melyek azonban e téren leggyengébbek, hogy a legszárazabb szakok írói (de van-e száraz szak, ha kellő formában tárgyalják?) nagy gondot fordítanak művök formájára, nyelvükre, művök tárgyának világos előadására. Pongyolán nem szabad a nyilvánosság előtt megjelenie a legnagyobb tudósnak sem. Ez az, a mivel nálunk nem törődik a tudományos iro-

dalom legtöbb művelője. — A történetírás terén kell is a jó stílus, mert épen ez a tudomány az, melynek legközelebb kell jutnia a nemzethez, a közönséghez. Ez a tudomány áll legközelebb a szépirodalomhoz. Külföldön, hol sokkal nagyobb gonddal írnak történelmi műveket és kevésbé szárazon, mint nálunk, még azt a gondosságot sem tartják elegendőnek. A *Blackwood Magazin* augusztusi számában *Lang A.* panaszolja, hogy a történelmet *csakis mint* tudományt kezelik, irodalmi mivoltára nem tekintenek s ezzel eltávolítják tőle az olvasók nagy részét. Nálunk, tisztelet a kivételnek, nem tartaná magát *tudósnak* egyikét adat közlője is, ha teméntelen *fölösleges* (mert a szükséges ellen nem szólok) jegyzet nélkül *ólomszürke- és ólomnehéz*-stílt nem kötne a megírivalójára. Holott Horváth Mihály, Salamon, Szilágyi és többen az újabb élők közül is eléggé bizonyítják, hogy lehet valaki jó tudós és jó stílista.

A jó stílisták közé tartozik Márki Sándor is, kinek e szóban levő művét élvezet olvasni. Vonzó előadása van, bánni tud a nyelvvel, művét a szaktudós és a nép fia egyaránt gyönyörűséggel olvashatja. Királynénk emlékének nem hervadó koszorút tett le, mely magyar szív, magyar nyelv virágából van kötve.

Említsük meg, hogy a munkát egész sereg kép díszíti s habár a Franklin-Társulat régi, nyugalomba tett kliséket is fölhasznált, van néhány igen szép és díszes, jó kivitelű új rajz is. A nyomdai kiállítás egyéb tekintetben is kifogástalan. A mű előlapján márványtábla-utánpot, rajta a mű címével, új és elmés ötlet. Márki Sándor műve ez idő szerint a legterjedelmesebb életrajza Erzsébet királynénak és egyike a legszebben írott magyar műveknek.

Dr. Gyulai Farkas.

A philosophia rendszere.

Müller J.: System der Philosophie. Mainz (Kirchheim) 1899. VII. 372. lap.
Ára 5 márka.

Müller tanár egyike a legelőkelőbb német kath. philosophusoknak. A liberális német kath. tudósok közé tartozik, kik Schell módjára a jesuitismus elodázásával a catholicismusba beleviszik „a haladás elvét“ s „egy reformkatholicismusban látják a jövő vallás“ képét. Egyike azoknak, kik védik „a tudomány szabadságát“ annak „a jezuiták és a kánonok által való leigázásával szemben“.

Különben Müller tanár írói munkássága nem a theologia, hanem a philosophia terén keresendő, s jelen munkája is hosszas philos. tanulmányainak érett gyümölcsként tekintendő. Anachronismusnak tűnik föl azonban előttünk, ha a mű címlapjának hátsó oldalán azt kell olvasnunk: Imprimi permittitur. Dr. Joh. Mich. Raich, cons. eccl. et Can. cap. eccl. cathedr. (Moguntiae, die 20 Martii 1898.) Mert hát — szerintünk — egy püspökileg approbált „philos. rendszer“ leg-

alább is *contradictio in adjecto*, a mi mellett azonban meg kell engednünk, hogy szerző teljesen tájékozott a legújabb bölcselet történetének gazdag irodalmában és hogy rendszerre a problémáknak teljesen önálló feldolgozásán alapúl. E püspöki békók tehát az ő rendszerénél inkább a formát, mint a lényegét érintik.

Az egész tananyag 4 nagyobb szakaszra oszlik, a melyeknek elseje az ismeretelméletet, logikát és metaphysikát, másika a psychológiát, harmadika a morálphilosophiát és negyedike a vallásbölcseletet tartalmazza. Legbehatóbban, de talán egy philos. rendszernek keretén belül kissé terjengősen tárgyalja a psychológiát, de teljesen hiányzik az aesthetika, a melyet tán szerző is philos. disciplinának tart. Annak a bölcseletét „mint a természeti és művészeti szépnak“ a bölcseletét a múlt évben adta ki, s a német „Germania“ sietett is ajánlani e művet, mint „kath. állásponton modern szellemben átgondolt és feldolgozott elsőrangú aesthetikát“. Itt azonban ismét meg kell jegyeznünk, hogy egy „kath. aesthetikának“ vagy bármely felekezeti jellegű aesthetikának nincsen helye a philosophia rendszerében.

De térjünk át magának a tartalomnak ismertetésére.

Mindjárt a műnek első szakasza Cartesius rendszerének alapos czáfolata után a gondolkodó észből indul ki, s ez ész alatt a lélek puszta tevékenységével szemben „szellemi substantiát“ ért, a melylyel viszont szemben áll az ember közvetlen érzésében is gyökerező „tárgyas külvilág“. Ez alapon visszautasítja a testi világ realitása érdekében a szélső idealismust és absurdumra viszi annak összes deductio következtéseit. Kár, hogy e ponton tárgyalásának körébe bele nem vonta Schuppe és Avenarius, újabb modern philosophusoknak elméletét „a tárgyas tudatról“ és „közvetlen érzésről“.

Szerző továbbá a tér és idő realitásának s a testi világ téri és idői végeességének a tanát vallja. A psychológiában aztán sokat hivatkozik a tudós szerző a tudatról szóló teoriájára, a mely szerint a képzetek, mint a tudatban eredetileg gyökerezők, csak észrevevései a tudat eredeti tárgyainak. E teoriát, mely Platon eszmetanához látszik hasonlítani, rendszere „centrumának“ mondja a mű előszavában. Még a lélek eredetének és halála utáni sorsának kérdését is tárgyalja psychológiájában, s itt az első kérdésnél a creacionismust vallja, „míg a lélek halhatatlanságát a tökéletesedés ethikai eszméjére“ alapítja. E nélkül a halál „logikaellenes megszakítása volna a fejlődésnek“.

Gyengébbek szerző művének a morál- és vallásphilosophiáról szóló szakaszai. Szerző itt is teljesen tájékozott az újabb irodalomban, behatóan méltatja p. o. Meinong „psychologiai ethikai vizsgálódásait“, egészben véve azonban a főbb kérdések megítélésében nem tud kibontakozni a terméketlen scholastikai gondolkozásmód békóiból. Csak 2 példát említünk az ő morálphilosophiájából. A lelkiismeret szerinte pusztán csak „ein Verstandesurtheil“, „a tudásnak alkalmazása bizonyos

adott és meghatározott esetre“, vagyis nem más, mint „összessége a meggyőződéseknak“, mely, mint ilyen „miben sem különbözik az értelemtől“, tehát tisztán „formális természetű“. Mennyivel szebb Kantnak a meghatározása, a mely szerint a lelkiismeret „az emberben élő normális ítéleterő és bíróság“. Sőt szerző azt az állítást is kockáztatja, hogy a lelkiismeret megnyilatkozása, mint tisztán értelmi aktus, az érzülettel szemben a csendes mérlegelésnek jellegét viseli magán, s az erősebb lelki indulatokkal szemben valóságos regulátornak tekintendő. A lelkiismeret büntető hatalmában megnyilatkozó közvetlenség és érzés teljesen ismeretlen a szerző előtt. A lelkiismeretről szóló írásbeli nyilatkozatokat is ismeri szerző. 31 helyen szól az írás a *συνείδησις*-ről, de azért a klasszikus helyet Rom. 2. 15 még csak meg sem említi. De igazsága van abban, hogy a lelkiismeret fogalmánál észlelhető mai ingadozást, a mely szerint az részint „eine majestätische Offenbarungsquelle“, részint pedig „ein blosser sittlicher Trieb“, a modern protestáns ethika hártotta el. Kár azonban, hogy szerző jobban nem használta fel Gass, Kähler, Sommer, Seeberg, Ritschl, Weckesser és Elsenhaus-nak a lelkiismeretről szóló jeles monographiáit.

Morálphilosophiájának második jellemző példája a protestantismusnak a consilia evangelicákhoz való viszonyát érinti. „A protestantismusban“, úgymond szerző, a heroikus erények meg vannak bénítva, s a keresztyén élet a philistrosusnak és középszerűnek a jellegét viseli magán. Szinte fatálisak itt az ev. tanácsok, a melyeket p. o. Martensen csak egyes egyénekre vonatkozó „individuais köteleességeknek tart“. Természetes, hogy szerzőnek az ethikának ideálját „az egyes parancsok rendszerében“ látja, mely rendszer aztán a jezsuita morálban egy az emberi életet a legapróbb részletekig szabályozó virtuosus casuistikus morálnak a jellegével bír. Az evangélikus tökéletesedés elvét szerző nem ismeri. Az egységes erkölcsi életet nála a végére mehetetlen parancsoknak és köteleességeknek minutiosus sorozata váltja fel.

Ethikája tehát intellectualisticus jellegű, s ennek az intellectualismusnak a szolgálatában áll az ő vallásphilosophiája is. „A vallás“ szerinte „a maga össztevékenységében ismeret, érzés, akarat és cselekvőség“ egyaránt, de „legfontosabb benne az értelmi mozzanat“. Ez épen a vallásnak a dogmával s a hittani rendszerrel való azonosítása a catholicismusban. „Schleiermacher legszerencsétlenebb gondolata az volt, amelyből aztán a vallási gondolkodásnak teljes csődje következett be, hogy a vallásnak lényegét a kedélyi életbe, az universumtól való feltétlen függés érzetébe helyezte“, mely „universumnak alkotója és kormányzója az Isten“.

Mint látjuk tehát, szerzőnk művében találkozhatunk a problémáknak modern bölceleti és középkori scholasticus átgondolásával és feldolgozásával. A bölcselők és rendszerek megítélésében is feletle egyedül. Így beszél és ír a szerző Paulsen ethikájának „abszurditásairól“,

Windelband „utálatos“ determinismusáról, Feuerbach „nyomorúlt“ teoriájáról, az abszolút morál „phariseusi társaságáról“, mely jellemzések talán még sem illenek egy tudományos „philos. rendszernek“ a keretébe. Az ilyen „Kraftausdruckok“ a gyenge positionnak a benyomását teszik az olvasóra. Egy Baader, Günther, Hermes és más ker. kath. philosophusok korántsem éltek ilyen epithetonokkal. De hibái mellett is philos. compendiuma a legjobbak közé számítható, a melyből ellentétes álláspontunk mellett is sokat tanulhatunk. Műve élő bizonyosságul szolgálhat arra nézve, hogy az Aquinói Tamás-féle középkori bölcseletből élő és táplálkozó modern scholastika még ilyen tudós férfúnak az ítéletét is megvesztegeti, mint a milyen Müller az újabb philos. írók között.

Dr. Szlávik Mátvás.

A XIX-ik század alapjai.

Houston Stewart Chamberlain. Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts. I—II. kötet. München (Bruckmann) 1899. 648 lap. Ára 12 márká.

Mint már a műnek címe is igazolja, a tudós szerző visszamenőleg hanyatló századunknak „alapjaival“, nevezetesen azokkal a mozgalmakkal, ideákkal és alakulásaival foglalkozik, a melyeknek a mi századunk eszmevilága egészen természetszerű folyományát képezi. Századunknak ama mintájával foglalkozik közelebből, mely korántsem ma már a történeté, hanem ideáival maig is századunknak alapját képezi, míg a 2-ik kötet magával a századdal foglalkozik kulturhistoriai alapon az egész vonalon. Kiváló tájékozottságot árul el a magát „tanulatlanak“ nevező szerző a philosophiában, a művészet- és világtörténetben, az anthropologiában, sőt a theologiában, úgy hogy a keresztyénségről, Pál apostolról, Ágostonról, Assisi Ferenczről és Lutherről adott jellemrajza a legszebbek közé tartozik.

Az ókori világnak „örökségét“ a hellén művészetben és philosophiában, a római jogban és Jézus megjelenésében látja, a melyre aztán az a „népkhaosz“ következik, a melynek zavarából szerinte a mai kultur- és vallásellenes materialista irányú zsidóság fejlődött ki. Az antik örökség első méltatlan örökösei a zsidók, a kikről adott jellemrajza sok helyütt találó, de még több helyütt igazságtalan, sőt ellenséges érzületű. „A semiták, de különösen féltestvéreik a zsidók, koldússzegények a valódi vallásban és erkölcsiségben“. Hogy az ilyen állítás „antisemitismust“ jelent „a tudományban“, azt hiszem, nem szorúl bővebb magyarázatra, s nincs is az az abnormis a szellemi és physikai világban, a mit szerzőnek sajátos történetbölcészeti módszere a múlt s a mai zsidóságra ne háritana. Az a világnézet vesztegette meg az ó-szövetségről adott rajzát is, sőt magát Jézust is, és annak szerző szerint is szűzies tisztaságú keresztyénségét elszakítja annak vallásos historiai alapjától, az ó-szövetségi kijelentéstől. A zsidóságnak a nyugati kulturvilágba való

belépése tehát csupa romlás és veszedelem az egész vonalon. Azok individualitásában foglalt s az anyagi érdekekre irányító akkomodálási képessége „betegség az emberiség testén“.

Az antik kultúra további örökösei a germánok, a kiknek a világ-történetbe való belépése a XII-ik századdal nem „idegenszerű“, hanem felette kulturképes jelenség. Itt szépen és meggyőzően tárgyalja a reformációnak kulturát felszabadító, s a mai ultramontanizmusnak kulturát pregnáns kifejezését már a reformáció előtt is látja. A germán tyusnak egyik kiváló képviselője Dante és Luther, a germánellenes mozgalomnak mozgóit ellenben a jezsuiták. S ha a zsidót az akarat féktelensége, úgy a germánt a kedély bensősége jellemzi.

Hogy az „örökösök“ között ki kellett fejlődnie a „küzdelemnek“, azzal a tudós szerző közelebről a további fejezetekben foglalkozik. Kitért pedig e küzdelem a vallás és az állam terén a maga egész hevesességében. Egészen helyesen úgy találja, hogy Krisztus és az ő keresztvénsége alap- és szegletköve, forrása, eredete és ereje, de hozzáteszi, hogy a mostani ker. egyházfelekezeteknek egész szerkezete kívül esik Krisztus örök személyiségén. A zsidóság és a pogányság rontotta meg azt az egész vonalon. „Az újszövetség reánk nézve máig is 7 pecsétetes könyvnek bizonyít, s annak evangelicumában a jövendő evangelicumok csirái rejlenek“. A dogma a pogányság és a zsidóság műve egyaránt. S ép úgy küzd e két elem a keresztvénséggel szemben az állami élet terén is.

Műve 3-ik füzetében az új világ keletkezésével fog foglalkozni. Ez az időszak 1200—1800-ig terjed, míg a XX-ik században az egész kulturvilág regenerálásának kell bekövetkeznie. Szerző történetbölcseleti módszere abban kulminál, hogy a germánok (a szónak legtágabb értelmében véve a zsidósággal szemben) az új kultúra megteremtői. Egy történetileg áttekintő szakaszban bemutatja azt a fölfedezéseken (Polo Marcotól Galvani-ig), a tudományon (Bacon Rogertől Lavoisierig), az iparon (a papíros használatától Watt gőzgépéig), a gazdaságon (a lombardvárosok szövetségétől Owen Róbertig), a politikán és az egyházon (a kötelező gyónástól a francia forradalomig), a világnézetben és vallásban (Assisi Ferencztől Kantig) s a művészetben (Giottótól Goetheig). A történetíró, a theologus s a philosophus vetekednek itt az egyes korszakalkotó egyének és eszmék felfogásában és megítélésében, és nem egy helyütt rendkívül élesen és finoman ítéli meg a helyzetet és az embereket. A valódi germán lélek a politikában, a tudományban, a vallásban és a művészet terén, ez a szerzőnek ideálja, s ennek szolgálatában áll az ő műve. Ellensége Róma és a jezsuitizmus a vallási, politikai, s a zsidóság az anyagi és gazdasági téren,

Művében, melyet szerző *Wiesner* bécsi rektornak ajánl, óriási tudományos tananyag van összehordva. Ritka virtuozitással tudott elmélyedni

hanyatló századunk múlt alapemlékeibe. Nincs a kulturának az az ága s a históriának az az adata, a melyet szerző fel ne használt volna. Óriási tudása imponál, irányának szépsége kedves olvasmánynyá teszik szerző művét. Sok ilyen „tanulatlan dilletánst“ kívánunk a mi tudományunknak! Conceptióiban igen merész, ítéleteiben elfogúlt. Hypothetikus alapok azok, a melyekre a XIX-ik századról szóló világnézetét alapítja. P. o. midőn azt mondja, hogy nem az eszmék, hanem az anyagi vívmányok a mi korunknak jellemző sajátosságai, s valóságos vivisekciót végez hanyatló századunkon. De így is rendkívül tanulságos és érdekes. S bár kritikával kell kísérnünk minden sorát, kritikával fogadnunk minden adatát és ítéletét, a műből sokat tanulhatunk. Az is bámulatos, hogy a szerző a szakirodalom terén is teljes tájékozottságot árul el, s az újabb theológiában éppannyira otthonos, mint a modern philosophiában.

Kíváncsian várjuk a további kötetek megjelenését. Herder „philos. eszméi“ óta nem jelent meg az irodalomban oly mélyen járó mű, a melyben oly sok termékeny gondolat és annyi sok új meg új szempont foglalhatnék, mint éppen Chamberlin művében. Fölhívom reá minden egyoldalúsága mellett is az illetékes szakkörök szíves figyelmét és érdeklődését.

Dr. Szlávik Mátyás.

A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei.

Budapest, 1899. 78 l. Ára 75 kr. Kiadta a magyar tud. akadémia: Értekezések a történeti tudományok köréből VIII. köt. 3. szám. És

A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei.

Budapest, 1899. 177 l. Kiadta a magyar tud. akadémia. Ára 1 frt 50 kr. Irta: *Békefi Remig.*

E két cím már magában felhívja figyelmünket. Két nagy főiskolánk, a hazai közoktatásnak annyi vész és vihar után máig is nevezetes két nagy tűzhelye, a két ev. ref. egyházkerületnek pedig oly régóta gonddal áptolt veteményes kertje régi emlékeit idézi fel a szerző munkáiban, melyekben a magyar közoktatás XVII. és XVIII. századainak történetéhez megbecsülhetetlen adatokat bocsátott közzé.

De nem csupán a latin szövegű törvényeket adja Békefi, hanem az anyagot feldolgozva munkáját kiegészíti, teljessé teszi s így az olvasó tudományos czélra és szórakozásból is egyaránt haszonnal és élvezettel forgathatja. Nem száraz törvény-rendelkezést közöl a nevezett két mű, hanem belevezet a régi kálvánista diákélet rejtelseibe s egyszerűen, őszintén és természetesen tükrözi vissza annak egyes mozzanatait. A törvények részletes, a diákélet mindennapi aprólékos ügyeit is szabályozó rendeleteit olvasva, szinte velök együtt él az ember a collegium falai között. Velök van reggeli ájtatoskodásaikban, velök az előadás termeiben, egyéb napi foglalatoskodásaikban, szórakozásaikban, esteli imájokon stb. Látjuk

őket, midőn párosával, „nyugodt lépésekben és komoly arczezal“ templomba mennek; a mikor temetésre vonódnak ki. A rendet és fegyelmet mindenütt kiszabott büntetések őrzik. A törvények részletes rendelkezése belepillantást enged az egész „coetus“ gondolat- és érzelem-világába is. A mi II. Endre korának megismeréséhez az arany-bulla, az a reformatiót követő korszak közoktatásügyének ismeretéhez a sárospataki és debreczeni ev. ref. főiskola törvényeinek olvasása. — Hiszen a reformatio után következő időszakban oly fontos szerep jut a protestáns iskoláknak, főként a főiskoláknak, hogy azt a korszakot, miként az irodalom-történetben, úgy a nevelés-oktatás történetében is, méltán nevezzük a protestantismus korszakának.

Alig vert gyökeret hazánkban a reformatio, az Ágostonosok középkori iskolája helyett már 1530—31. körül megnyílik a sárospataki ev. reformátusok iskolája. 1539. nov. 17-én már okirattal bizonyítható fennállása. Kilencz évtizeddel keletkezése után, I. Rákóczi Györgynek, Sárospatak urának befolyása az iskola anyagi és szellemi felvirágozását eszközölte. Az ekkor újonnan alkotott törvények tehát az iskola történetében új korszakot is nyitnak meg.

Az 1621-iki törvényeknek két kézírata maradt fenn. Az egyik jelenleg a sárospataki ev. ref. főiskola könyvtárában, a másik pedig a marosvásárhelyi collegium könyvtárában őriztetik. Ez utóbbi eleddig figyelmen kívül maradt, pedig ez a törvény eredeti példánya, mint azt Békefi kimutatja. A sárospataki iskola anyakönyve elején olvasható a törvénynek ez az eredeti szövege, a mely anyakönyvbe a tanulók sajátkezűleg írták be annak idején neveiket. Az anyakönyv Marosvásárhelyre azon az úton került, melyen az otthonától megfosztott iskola 1671-ben Gyulafehérvárra, később 1716-ban tovább Marosvásárhelyre bujdosott. Ezen harmadik, távoli hazájokba vitték el magokkal a bujdosók féltett kincsöket: iskolájok anyakönyvét s a benne megörökített 1621-iki törvényüket. Ezt az eredeti szöveget használta fel Békefi munkája kiadásánál és a feldolgozásban, egybevetve azt a sárospataki másolattal.

A törvény kézíratainak ismertetése után részint annak szövege alapján, részint a wittenbergi egyetem 1586-iki törvényének a marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtárában lévő egyetlen példánya alapján megállapítja szerző az 1621-iki törvény forrásait is. És itt arra az eredményre jut, hogy „a sárospataki régibb — XVI. századi — törvények forrása a wittenbergi egyetem törvényei voltak. Az 1621-iki törvényekhez azonban — a wittenbergi és sárospataki törvényeken kívül — különösen felhasználták még az Alsó-Palatinus iskolai törvényeket is“.

Miután így a munka első fejezete elején tájékoztat bennünket a törvény kézíratairól s kimutatja annak forrásait, a következő részekben megfelel az 1621-iki törvények alapján arra, hogy kik, hogyan és mit

tanítottak a sárospataki iskolában? Megmondja, hogy mily irányelveket követtek a nevelésben és oktatásban? minő volt a tanulók helyzete s miféle tisztségeket viseltek a tanulók? Tájékoztat arra nézve is, kiknek felügyelete, főhatósága alatt állott a sárospataki iskola? Ezeknek részletezésében érdekes képe tárul előnkbe az iskolának. Mint egy nagy család, úgy él együtt az egész „coetus“. A vallás-erkölcsi élet ápolása legfőbb gondja a vezetőknek. Ennek a célnak megfelelőleg „a sárospataki iskola 1621-iki törvénykönyve vallás-erkölcsi alapokon nyugszik. A törvényhozók vallásos s mély hitű embereként jelennek meg . . . Istennek olyan iskola tetszik, mely az egyházban és államban szükséges vallás-erkölcsi és szabad művészeti ismereteket buzgón előadja, híven megőrzi és terjeszti; s hogy a tanárok és tanulók munkáját az Isten segíti s az iskola egész testületét (coetus) Ő tartja fenn“. Hogy aztán céljokat annál inkább elérhessék, a tanítás tárgyait is a szerint választották meg. Tanítják a *latin*, *görög* nyelvtant; a *zsidó* nyelvből is annyit, a mennyi a szentírás ó-szövetségi részének eredeti olvasásához szükséges. Tantárgyaik továbbá a *poetica*, *szónoklattan*, *logica*, *görög és latin remekírók*. Ezekben adják kezébe az ifjúságnak a *theologia és józan bölcsészet* forrásait.

Eszményi magas céljuk elérésében nagy gond és felelősség nyugszik a vezetők vállain. Ennek könnyítésére az idősebb és kiválóbb tanulók közül mintegy segédekül szolgálnak a *collaborator*, *paedagogus*, *kántor*, kik egyrészt a rend és fegyelem ellenőrzésében, másrészt a tanításban s a vallásos énekek begyakorlásában működnek közre.

Ha valakiről kiderül a *visitatio* alkalmával, hogy a kátében és bibliai ismeretekben nem halad előre, első ízben komolyan figyelmeztetik, második esetben pedig már a körülményekhez képest szigorúan büntetik. Vallásosság és erkölcsös élet a sárospataki iskola polgárainál az első és fő követelmény, mert „csúnya dolog, ha valakinek van tudománya, de nincs erkölése“.

Épen ezért nem tűri meg a törvény a jött-ment, kóbor tanulót az iskola falai között. Kiterjeszti figyelmét a tanulók ruházatára, játékaira stb. „Erős tilalom alatt áll a kártyázás, koczkozás és más nyerészkedő játék“. A belső tisztaság, rend fentartása is törvények által van szabályozva.

Az iskola anyagi ügyeinek gondozására és a fegyelem fentartására — Trotzendorf Bálint eszméi szerint — magát az ifjúságot is bevonta az 1621-iki törvény, hogy annál inkább érdeklődjenek az iskola ügyei iránt jogaik révén is. Így az említettekén kívül egész sorát látjuk a tanulók köréből vett iskolai tisztségeknek. Ilyenek voltak a *senior*, *praebitor*, *oeconomus*, *corycaeus*, *custos*, *fűtő* és *kapus*. „A *primarius*, a *mendicans* és a *könyvtárnok* nevében is egy-egy taulóra ismerünk“.

Ezeknek a tisztségeknek ismertetésével s az iskolai főhatóság jogainak meghatározásával végzi Békefi a sárospataki ev. ref. iskola

1621-iki törvényei című munkájának első fejezetét; míg a mű második részében magát a törvény eredeti latin nyelvű szövegét közli, a mű legvégén pedig függelékben adja a tisztségek viselőinek esküformáit, a könyvtáros kötelességeit s a könyvtár kezelésére vonatkozó szabályokat.

*

A XVI. század közepén (1551.) a sárospataki iskola nyomán egy más nevezetes középpontja alakul a protestáns hitbuzgóságnak: a ferenczesek középkori iskolája helyén megnyílik a debreczeni ev. ref. iskola. A mai napig oly hatalmas erővel rendelkező legmagyarabb kálvinista metropolis szintén a wittembergi egyetem mintája szerint szervezkedik s ezen épül fel; míg a megváltozott idők újtást nem követelnek. A megváltozott viszonyok hozzák létre az iskola 1657. évi törvényeit. Magok e törvények alkotásai megnevezik a forrást, melyből merítettek. Így világos előttünk, hogy azt a wittembergi egyetem 1571-iki, a régi debreczeni és a sárospataki törvényekből alkották meg. A wittembergi egyetem hatása közös mindkét főiskolánkra: úgy a sárospatakira, mint a debreczenire s bár 1592 óta tanuló ifjaink nem látogatják Wittemberget, az 1657. debreczeni iskolai törvények megalkotásánál mintául szolgál az. De e mellett már nem csekély a hatás, melyet a sárospataki 1621-iki törvény Debreczen főiskolájára s ennek révén hazai közoktatásunkra gyakorol. Békefi a két törvényt (a sárospataki 1621-ikit és a debreczeni 1657-ikit) egybevetve kimutatja a helyeket, a hol a debreczeni nagyrészt szóról-szóra átveszi a sárospatakinak szövegét.

Az 1656 után következett idő a magyarországi protestánsok egyháztörténetének szomorú, megpróbáltatásokkal terhelt korszaka megváltoztatta a viszonyokat s a békés időkre szánt 1657-iki törvények elégteleneknek bizonyultak. Egyháziak és világiak egyenlő buzgalommal látnak hozzá tehát 1704-ben a törvény újjáalkotásához.

A XVIII. század második felében újból érzik a törvény változtatásának szükségét, de az erre alkalmas idő csak a protestánsok szabad vallásgyakorlatát biztosított 1791-iki törvény megalkotása után érkezett el. „Ily kedvező körülmények között ül össze 1792. ápr. 28 án a tiszántúli egyházkerületi gyűlés s nagy gonddal hozzálát a múlt idők bajainak orvoslásához“. Így alkotják meg az iskola 1792-iki törvényeit, melyeket Békefi munkájának II. részében, az utolsó, 4. fejezetben mutat be.

Az említett törvények s az 1705—1788-ig kiadott törvények és rendeletek alapján (melyek mindenikének szövegét kritikai kiadásban bocsátja közre műve II. részében) adja a szerző a debreczeni főiskola XVII. és XVIII. századi szervezetét tudományos feldolgozásban.

A részletes tárgyalás folyamán az említett kölesönhatásnak megfelelőleg nagyrészt ugyanazokkal a rendelkezésekkel, külső és belső berendezéssel találkozunk, mint a sárospataki iskola 1621-iki törvényismertetésénél láttuk, de az apró részletekben sok helyt kisebb eltérés-

sel, új dolgokkal is találkozunk. Békefi nemcsak az egyező, hanem az eltérő vonásokat is feltünteti munkájában. Eltérés van sok helyt a sárospataki törvényektől a büntetések kiszabásában, a mi különben a változó idők szerint újjáalkotott debreczeni törvények szövegében is helyenként változik.

A gyakrabban előforduló büntetések esekély külömbiséggel itt is, ott is a következők: figyelmeztetés, intés, dorgálás, nyilvános megrovás, ünnepélyes bocsánat kérés, közös étkezésből kizárás, sententiák és zoltár-részletek betanulása, kártérítés, pénzbüntetés, becukás, megbotozás, hivatalvesztés, élelem megvonása, tanítványoktól való megfosztás, elbocsátás, kicsapás.

Új elnevezéssel találkozunk főként a debreczeni tanulók tisztségeinek, hivatalainak elősorolásánál. Ilyen új és érdekes hivatal volt pl. az *exploratoré*, a ki reggel és este a városi vendégeskedéseket tudakolta ki, hogy az énekes tanulókat oda vezesse. A XVIII. századi törvényekben még ilyen új hivatalnevekkel is találkozunk: *dispensor*, *provisor*; mindkettő az iskola anyagi ügyeinek vezetője. Új hivatal volt az *apparatoré* is, ki az előadás megkezdésére hívta föl a tanár figyelmét. A *culinarum inspector* pedig a konyhában ügyelt föl.

Ilyen érdekes elemekből van összeállítva Békefi két munkája, mely feltüntetett kettős oldalánál fogva — hogy t. i. a szöveg kritikai kiadása mellett, annak tudományos feldolgozását is adja — élvezhető és hasznos olvasmányt nyújt történetírónak és történet-kedvelőnek egyaránt.

A m. tud. akadémia pedig kiadásával a „Magyarországi tanulók külföldön“ kötetéhez mintegy kiegészítésül a kálvinisia iskolák két legnevezetesebbikének sok érdekes, már-már veszendőbe menő emlékét mentette meg az enyészettől.

Szűdeczky Béla.

KÜLÖNFÉLÉK.

Szász műkincsek a párisi kiállításon.

Az erdélyi szászok között, főkép a templomokban (tudvalevőleg) sok régi műkincs maradt fenn a régi századokból. A kőfallal kerített templom-erődök (a minő jóformán minden szász faluban van) nemcsak a népnek nyújtottak menedéket az ellenség ellen, de megoltalmazták legföltettebb vagyonukat s első sorban a templomok kincseit. Ezeknek köszönhetőleg leginkább a szászok, hogy jobban megőrizhették régi műkincseiket, mint pl. a magyarok, vagy a maguk közt várat nem tűrő székelyek. A magyar vár aristokratikus, a szász a legdemokratikusabb intézmény, amaz egy úré, családé, emez a községé, a nép összességéé volt. A mi hegyen épült vár van köztük, az is „Bauernburg“ (paraszt-

vár) volt s úgy nevezik máig is, szemben a templomi erődökkel (Kirchen-castell), a mely szintén az egész egyházközségé volt és az máig is.

A párisi kiállítás magyar osztályának kormánybiztosa Lukács Béla a szász műkincsek kiválogatására egy szász és magyar tagokból álló vegyes bizottságot kért fel, melynek tagjai voltak részről *Szalay Imre*, min. tanácsos, a tört. bizottság elnöke, *Szádeczky Lajos* az erdélyi bizottság előadója s szász részről *Pildner Ferencz*, kőhalmi orsz. képviselő és *Osáki Mihály* a n.-szebeni Bruckenthal-múzeum igazgatója, a kikhez tanulmány czéljából önkéntesen csatlakozott még *Bauer Antal*, az ugodai kerület országgyűlési képviselője.

A bizottság okt. 2-án kezdette meg tanulmány körútját Nagy-Szebenben, a hol dr. *Müller Frigyes* ev. püspöknél tisztegett s megköszönte az elvi határozatot, hogy egyházak műkincseit a kiállításra átengedik. Azután felkeresték a gyűjteményeket és összeírták a kiállításra alkalmas anyagot.

Nagy-Szeben városa fegyvertára (az u. n. Rüstkammer) már az 1896. millenniumi kiállításon is gazdagon volt képviselve, 30 drb. fegyverrel, melyeken kívül most decoratív czélből a régi szász ispánok beiktatása alkalmával használt díszszászlók közül válogattunk ki egy néhányat s I. és II. Rákóczy György s Apafi Mihály fejedelmek zászlait és 6 drb tárcsapaizst, meg 6 drb lobogós hadi kopját.

A n.-szebeni ág. ev. templom műkincsei közül 12 darabot írtunk fel, melyek közt legértékesebb (3000 frtra becsültük) a Hann Sebestyén XVII. századi hírneves ötvös által készített *fedeles kupa*, oldalán két remek domborműben Sába királynője és Salamon ítélete. Feltűnő szép példány egy zománczczal gazdagon díszített nagy *urvacSORA-kehely* is, XVII. századi (400 frt) s egy metszett hegyi kristályból való *ivóserleg*, zománczozott aranyfoglatban (1000 frt).

A *Bruckenthal-múzeumban* a kelyheken, serlegeken kívül főképp szép, 200—300 éves *mellboglárokat*, női öveket, női nyakéket (Barcsayné sz. Bruckenthal Sofia adománya) s régi szász boglárokat válogattunk ki.

Szebenben *Lüdecke* ékszerész a kiállításra átengedett egy XVII. századi remek *mellboglárt* (morsus, Häftel), a mely teljesen zománczozva van s magas virágokkal, lombokkal díszítve s drágakövekkel kirakva. Unicum a maga nemében, nagy feltűnést fog csinálni, értéke 1400 frt. *Schwabe* ékszerésznél egy remek rózsazománczú női öv van, melyet 1000 frtra becsült.

N.-Szeben vidékén leghíresebb és leggazdagabb kincse van *Nagy-Disznód* (Heltau) templomának, melyet, a hagyomány szerint, viharos időkben a templomba befalazva őriztek s rendesen csak a két gondnok (Kirchenvater) tudta a kincsnek hollétét. A legértékesebb darab köztük egy igen nagy aranyozott ezüst XV. sz. *ereklyetartó feszület*, gyöngy és zománcz ékítéssel, Krisztus keresztrefeszítése, két oldalt s fent angyal alakok

dombormíveivel, oldalában állítólag a Krisztus keresztfájából való darabokkal és a megváltó ruhájából való szövetdarabbal. (Értéke 25,000 frtra van becsülve.) A másik rendkívül értékes darab egy XV. sz. *monstrantia*, fent aranyba foglalt hegyi kristály kehelylyel. (Értékét 15,000 frtra becsülték.) A kelyhek sorozata a XIV. századon kezdődik s minden évszázadból van 1—2 darab, köztük Hann Sebestyéntől egy *ciborium* s egy fedeles *kupa*.

Szeben vidékén még *Nagy-Selyken* van egy igen régi (XIV. sz.) s ritkaformájú kehely, majuskulás felíratokkal.

Szebenből útbá ejtve *Fogarast*, az ottani ref. egyháznál egy kelyhen és két fedeles kupán kívül értékes műkincse az egyháznak az istenes Bethlen Kata grófnő maga hímezte szószerék-terítője, sárga selyem alapon selyemvirágokkal, férje gr. Teleki József és a saját címerével.

Brassóban a városházán lévő gyűjteményben legérdekesebb a régi főbírói 3 szögletű *díszpallós*, 1549-ből (1000 frtra becsültük), a szintén XVI. sz. *hóhérpallós* és egy keleti ornamentikával díszített XVII. sz. *börköpeny*.

Az egyház (az u. n. *fekete-templom*) birtokában a legrégebb egy góthikus *kehely* a XV. századból, rendkívül gazdag lombdíszítéssel, szentek alakjaival, angyalokkal (600 frt); az utána következő 1504-ből van datálva, a harmadik is XVI. századi; vannak szép fedeles kupák a XVII. századból, gazdag vertmívű díszítéssel. Nagybecsűek a régi fehervászon *oltárterítők*, arany és ezüst hímzésű virágokkal s egy *oltárterítő*, piros bársony alapon vastag arany skofiummal (keleti munka), végül két *pluviale*, genuai vörös és zöld bársonyból, a XV. századból.

A *Barczuságban* végig járván a nevezetesebb helyeket, a legérdekesebb műkincset *Szent-Péteren* találtuk, egy kora-góth-stylű *kehelyben*, melynek nyélgombján csúcsíves tornyos baldachinok alatt szentek alakjai állottak. Kevésbé szép, de még régibb testvérpéldánya: a *Csernáfalu* magyar luth. egyház *kelyhe*, filigrán díszítéssel. *Prázsmáron* is van egy igen szép, gazdag lombdíszítésű gothikus *kehely* 1529-ből.

Segesvár vidékén más irányban volt gazdag eredménye a kutató körútnak. Segesvárt, a mely asztalos munkával ma is messze vidéket lát el (a tulipános festett bútorok Szeben vidékén is Segesvárról valók) a XV.—XVI. században magas fokon állott a fafaragó művészet s ebben az időben ott és a vidéken számtalan művészi faragványú ajtó, templomi karszék, oltárdísz, láda stb. készült. A Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő s ezek mellékvölgyeiben fekvő városok és falvak templomaiban sok helyütt láthatunk igazi művészettel faragott, díszített templomi karszégeket (így Segesvárt, Szent-Ágotán, Berethalmon, Almakeréken, Gógánváralján, Bogácsan, Ádámoson stb.), melyek mind segesvári mesterek művei. A bogácsin megvan a mester neve is: „*Johannes Reichmud* mensator Segesvariensis“. 1633. évszámmal. Ez alighanem

tanítványa volt a híres *Stoss Veit* nürnbergi német szobrásznak és kitűnő fafaragónak, a ki Krakkóban és Felső-Magyarországon is sokáig működött s a kinek (mint mondják) fia s tanítványai Segesvárt dolgoztak. Elég az hozzá, hogy Segesvárt és vidékén vannak máig is Erdélyben a legszebb művészi faragványok a templomokban.

A *segesvári városi múzeumban*, a régi főkapu felett álló bástya-toronyban nem rég berendezett u. n. „*Alt-Schässburg*“-ban van egy ilyen *ajtó* 1503-ból, renaissance lombdíz között évszámmal; ugyanott van egy *asztal* a XVI. század elejéről, oldalán kivésett lombfűzérrel s egy másik *asztal* (legújabbán szerzett s restaurálás alatt) berakott mívű (intarsia) ékítményekkel. Ott van mint magán depositum Sachsenheim tanárnak egy gazdagon faragott, renaissance oszlopokkal, szegélyekkel díszített *ládája* 1685 évszámmal; páratlan műremek a maga nemében. A *hegyi templomban* az igen szép, berakott díszítésű karszékek 1523-ból valók. De a legszebb fafaragással *dr. Bacon József* városi orvosnak (a városi múzeum megalkotójának) magán lakásán találkoztunk, a kinek egy műfaragású *asztalán*, intarsia ékítésű *faliszekrényén* kívül egy gyönyörű faragott *ajtaja* van, egyik oldalán gothikus dombormívű faragással, a másikon renaissance stílusú remek ékítményekkel és eredeti kerek zárókészülékkel.

A fafaragászat remekei azok a *czímeres paizsok* is, melyek a felső templom goth ívezeteinek közepén állottak s onnan kerültek a múzeumba, egyik a Hunyadi-, másik a Báthory-, harmadik a Segesvár városi czímert ábrázolják.

A fafaragászat egyik kiváló műremekére akadunk a berethalmi templom *szekrestye-ajtájában*, melynek gyönyörű berakott mívű (intarsia) ékítményei felett egy czímerben a templomot építtető János plébános czímere van kirakva (kehely alak s mellette IO betűk) s felette 1515. évszám. Ennek a zárókészüléke is valódi mestermű, kerek zárral s mind a négy oldalán kinyúló, összesen 24 toló-zárral. (Megigérték a kiállításra a segesváriakkal együtt).

Berethalmon még egy rózsazománczú női övet s ugyanott és *Szent-Ágotán* igen szép boglárokat találtunk.

Medgyesen a templomi kincsek között gyönyörű és igen értékes kelyhek vannak.

Nagy-Ekemezőn egy régi kelyhen kívül egy múlt századi zománcos serleg a legfőbb kincs.

Beszterczen is a templomi serlegek és a faragott karszékek s ajtók a legnagyobb értékű műkincsek. (A brassai templom gothikus díszítésű ajtaján is MCCCLXXVII. évszám olvasható.)

Ha ezeken kívül még megemlítjük a szász templomok 2–300 éves szőnyegeit, melyekből a brassai templomban közel száz darabból álló collectio talán Európa legnagyobb enemű gyűjteménye, úgy rövid összefoglalásban rámutattunk ama műkincsekre, melyekben a szász

templomok olyan gazdagok s melyeknek a párisi kiállításra átengedésevel Erdély régi culturája a magyar műtárgyak kiegészítéséül igen fényesen lesz documentálva a világ előtt. Sz. L.

Brandenburgi Katalin dísz-szoknyája.

Az Erdélyi Kárpát-Egylet néprajzi múzeuma nagybecsű és igen értékes szerzeményhez jutott újabban, megszerezvén Bethlen Gábor második feleségének, Brandenburgi Katalin fejedelemasszonynak (1626—1629, meghalt 1649.), egy remekművű, igazán fejedelmi művészettel kivarrott, ezüst-skofiummal és színes selyem virágokkal nagyon gazdagon hímezett dísz-szoknyáját.

A remek köntös jellege és leszármazása alig hagy fenn kétséget arra nézve, hogy csakugyan a hírneves fejedelemasszony drágaságai közé tartozott egykor a pompás ruhadarab. Az iktári Bethlenek családjában szállt alá nemzedékről-nemzedékre s az immár kihalt iktári Bethlen fejedelmi család utolsó sarjadéka (iktári Bethlen Domokos gróf) hagyta a bethleni gróf Bethlen család ama tagjára, a kitől azt az E. K. E. megszerezte.

Brandenburgi Katalin Erdélyből kimenetele, majd Munkácsról is eltávozása után éveken át (1631—36.) levelezést, követváltást és diplomatiai alkudozást folytat Erdélyben maradt drágaságai kiadatása végett. Ezekben egyebek közt a díszruhák, menték, szoknyák stb. hosszú sorozata van előszámlálva.

A követelt szoknyák között egyik másik rövid megjelölése egészen reá illik a most megszerzett szoknyára.¹

Van egy példánya Brandenburgi Katalin szoknyáinak a budapesti Iparművészeti Múzeumban is (a mely annak legbecsesebb ruhadarabja),² a mienk annál is szebb és gazdagabb.

A szoknya anyaga tiszta arannyal kevert nehéz, vastag babos selyem, melynek színe most az emberi test színéhez hasonló, de nincs kizárva, hogy eredetileg világos barackvirág színű volt. Ezen az alapon van alkalmazva a rendkívül gazdag, valóban fejedelmi hímzés, melynek úgy anyaga: a nagymennyiségű ezüst és nemes színárnyalatokban váltakozó selyem; valamint a feldolgozás remek technikája, a reá fordított roppant munka és az egésznek szerfelett diskkrét és az alkalmazott sokféle szín daczára harmonikus összhatása egyaránt bámulatra méltó. A hímzésnek nem az a czélja, a mi az újabkori legtöbb színes selyemhímzésnek, hogy a természet és az árnyalatok hű visszaadásával plasz-

¹ Brandenburgi Katalin 1635-ben a többek közt egy *testszinű vert-arany* szoknyát követel, ezüst és selyem virágokkal, melyre nézve Rákóczi György kijelenti, hogy nem tud róla, nincs meg a ruhák közt. Ez lehetett az itt Erdélyben maradt s kezűnkhez jutott szép szoknya. (Ld. Br. Radvánszky Béla: Bethlen Gábor fejedelem udvartartása cz. m.)

² Leírása a „Magyar Műkincsek“ I. kötete 89. l. dr. Radics Jenőtől.

tikus hatást érjen el, mintha a virágok és csokrok a ruházaton élnének, hanem, a mely irányzat helyes voltára leginkább a japán csodálatosan fejlett himző művészet útmutatása alapján csak legújabban jöttek reá, a térnek fantastikus alakzatokkal, kellemes színárnyalatokkal leleményes tagolása és harmonikus felhasználása.

A szoknya részei nem egyenként hímeztettek ki és azután varratlak össze szoknyává, hanem a selyemből először elkészült a szoknya és azután hímeztettek reá a virágmotívumok, a mit az bizonyít, hogy az összevarrásokon akadálytalanul keresztülnyulnak a virágok. Hogy azonban eredetileg mekkora lehetett a szoknya, azt ma már az ismétlődő virágesoportok méreteiből csak számítással lehetne megállapítani, miután az utódok, hogy fejedelmi pompában s mégis a valószínűleg később felmerült divat kivánalmai szerint jelenjenek meg, kegyetlen kézzel keresztül szabdálták a pompás hímzéseket és mindkét oldalon kiszelve belőle, az alját szűkebbre vették.

A szoknyára hímeztett fantasztikus, kisebb és nagyobb virágok és zöld levelek az arannyal gazdagon áttört alapon akként vannak keresztül varrva, hogy csak a külső felületen dolgozzák ki a díszítő motívumok.

A díszítés legalól egy széles ezüst paszománttal kezdődik, e felett kisebb zöld és ezüst kihímeztett halmok vannak kereken. A halmokból fűszálak és apróbb piros eper- és kék nefelejts virágok emelkednek ki. Ezek ábrázolják mintegy a mezőt, melyből hatalmas ezüst indákkal nagy arányú fantasztikus virágesoportok kelnek ki s mintegy 70 centiméter magasra nyulnak fel. A virágok között hullámosan egy $3\frac{1}{2}$ centiméter széles, ezüst fonálból hímeztett szalag fut körül, melyet hét helyen ugyancsak ezen ezüst anyagból hímeztett négyes csokor szakít meg.

A színes csoportozatok alulról tűfestésű piros és zöld körtvékkel kezdődnek. Majd zöld és ezüst levelek között rózsaszín, sárga és piros színezéssel az úgynevezett gránátalmák következnek, tetejükön piros és ezüstös csillagalakú csészéikkel. Az almákból igen szépen árnyalt kék virágok emelkednek ki, melyeknek folytatását rózsaforma sötétpiros ezüstös virágok alkotják s ezekből ismét színes bogyók nőnek ki. A csoport másik ágát nemes színárnyalatokkal halvány rózsaszín és lilás liliomszerű virágok alkotják. Közül erőteljes, nagy mákforma piros virágok jönnek elő apróbb csillagvirágokkal környezve.

Ezen egy egész alkotó és, mint mondók, mintegy hetven centiméter szélességben a szoknya alját teljesen betöltő ékítmény felett az üresen maradt tért elszórt igen szép virágesokrok díszítik.

Igen figyelemre méltó az egész hímzés kiváló technikája, de különösen a különböző fajta ezüstfonalak, a síma, lapos, reczés és sodrott szálak hatásra számító elhelyezése, mi által az egyszínű ezüst többféle árnyalatot nyer ragyogásában. Különféle alátételekkel geometrikus hullám-alakzatok, más helyen az egy síkban elhelyezett ezüstműből kisebb virág-levelek és bogyók domborodnak ki.

Ez a remek ruhadarab egyike lesz mindig múzeumaink legszebb e nemű példányainak s örvendenünk kell, hogy nyilvános gyűjteménybe kerülvén, megmentetett az elkallódástól vagy esetleg a külföldre kerüléstől.

B. K.

A hunyadmegyei tört. és régészeti társulat okt. hó 8-án tartotta meg a nyári szünet utáni első igazgató-választmányi és fölolvásó ülését.

Gr. *Kuun* Géza elnöki megnyitójában üdvözli *Torma* Zsófia tiszteletbeli tagot, kit a kolozsvári m. kir. Ferencz-József tudomány-egyetem bölcseleti kara f. évi május hó 24-én tartott gyűlésében egyhangulag tiszteletbeli doktorául választott, a régészeti irodalom terén magyar és német nyelven kifejtett kiváló munkásságáért. Aztán részvétellel jelenti be galaczi id. *Buda* Imre vál. tagnak folyó évi szept. 23-án 72 éves korában történt halálát, kiemelvén, hogy az elhunyt megyei t. főjegyző, tollal is szolgálta a megye közügyét, számos közgazdasági és politikai cikket írván a hatvanas és hetvenes években a kolozsvári lapokba, majd szabadságharcsi visszaemlékezéseiről a „Hunyad“-ba; sőt társulatukban is tartott 1881. nov. 2-án egy kis fölolvásást a déli harangozás eredetéről, melyet III. Calixtus pápa Hunyadi János 1456. jul. 24-én kivívott nándorfehérvári fényes diadalának örök emlékezetre rendelt el. (Kiadva a II. Évkönyv 56—57. lapján.)

Aztán *Schuber* Mátyás vál. tag olvasta föl *Kanyaró* Ferencz kolozsvári unitárius főgimnáziumi tanár dolgozatát, gr. Gyulai Ferencz 1783-ban Nagy-Szebenben megjelent imakönyvéről, melyet a jeles generális a könyv címlapja szerint: „koros állapotjában elgyengült szemeinek kímillésére, csupán maga szükségére“ írt és adott ki, a miért az olyan ritkává vált, hogy még az utódjai által alapított maros-németii könyvtárban sem volt meg. *Kanyaró* a kolozsvári ó-szerről szerezte meg az említett könyvtárnak fölajánlott példányt.

Titkár bemutatta és ismertette a sajtó alatt levő társulati Évkönyv kész íveiből azt az 1529—1786. közti oklevélt anyagot, melyet néhai *Kún* Róbert a megye történetéhez 1894-ben gyűjtött az Országos levéltárban.

Téglás Gábor múzeum-igazgató újabb adományokat jelentett be.

Dr. *Sólyom-Fekete* Ferencz felsorolta a Zudor Dénes, Szereday Aladár, Buda Zsombor, dr. Farkas Béla, valamint az Ivuly, Kendefi és Gorgócs családok levéltáraiban folytatott kutatásait.

A társulat idei, *huszadik*, évi rendes közgyűlését f. é. november hó 5-én, vasárnap d. e. 10 órakor tartja meg a vármegyeház dísztermében, melynek főbb tárgyai lesznek: elnöki megnyitó dr. gróf *Kuun* Gézától s fölolvásás Hunyadmegye népeiről (etnologiai párhuzamok) *Majland* Oszkártól.

Az indítványok során *Téglás* Gábor múzeum-igazgató előadta, hogy a társulat gazdag „museum lapidarium“-ának a közönség számára

hozzáférhetőbb új elhelyezése czéljából megnyerték a díszes vármegyeház mozaikos lépcsőházát s az attól jobbra-balra eső két hosszú folyosót.

A Mátyás-ház restaurálása megkezdődött és serényen folyik. A falbontás alkalmával faragott kőoszlopok és félkörű ívezetek jöttek napfényre az egyik terem oldalfalán, melyek később befalaztattak s gótikus ívezetű ajtókkal voltak áttörve, a melyeket később szintén befalaztak. — Ezek az ajtók a későbbi befalazástól most megszabadulnak. Az is nyilvánvalóvá lett a falbontások következtében, hogy eredetileg a Mátyás-ház sokkal keskenyebb volt s hogy kétszeres hozzáépítés által szélesbedett ki a XVI. században. Egy eredeti kő-ajtófél tetején az 1578. évszám olvasható; s a legutóbbi toldalékrész kőszlopos ablakpárkányai is a XVI. sz. stylusát mutatják, a melynek eredeti jellege a restaurálásnál visszaállítatott. A ház színes eszeréppel lesz fedve, hogy ezáltal is emeltessék a kegyeletes emlékü ház külső díszé.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

I. Szakosztályi ülés.

Az E. M. E. böles., nyelv- és történeti szakosztálya okt. hó 1-jén felolvasó ülést tartott *dr Szamosi* János elnöklete alatt a városháza dísztermében, igen szép számú közönség előtt.

1-ső felolvasó *dr Nagy* Mór volt, a ki Homerosz Ilyásza 4-ik énekét olvasta fel saját műfordításában.

2. *Dr. Posta* Béla mutatta be az E. M. E. újabb ötvösmű szerezmenyeit, a maros-vásárhelyi régi czéhpoharakat és egyéb régi ezüst poharakat, szakszerű értekezés kísérlétében.

3. *Dr. Szádeczky* Lajos mutatta be Bethlen Gáborné Brandenburgi Kata fejedelemasszony vont arannyal átszőtt testszínű habos selyem szoknyáját, melyet gazdag ezüst skofium és színes selyem himzésű virágok ékesítenek. A páratlan szép díszmunka vétel útján került az Erdélyi Kárpát-Egylet néprajzi múzeumába. Az előkelő, díszes közönség elragadtatással szemlélte a remek ruhadarabot, a mely bármely múzeumnak elsőrangú büszkesége lenne. Bővebb leírását a „Különfélék“ között adjuk.

II. Igazgató-választmányi ülés.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet igazgató-választmánya f. hó 4-ikén megtartotta havi ülését, melynek egész idejét *dr. Posta* Béla, a régészettan új egyetemi tanárának az egylet régiségtárának átvételéről, a talált hiányokról, a régiségtár érdekében teendő intézkedésekről készített rendkívül terjedelmes, mélyreható jelentése vette igénybe. Az igazgató-választmány köszönetet szavazván az alapos szakmunkáért, két bizottság kiküldésére érezte indíttatva magát a jelentés által. Az egyik a tapasztalt hiányok és azokon való segítés ügyében a tisztviselőkből, a másik a teendő intézkedések ügyében javaslatok tételére a tárak őreiből küldetett ki.